The Journal of Academic Social Science Studies
Yıl: 13 - Sayı: 83 , s. 1-39, Kış 2020

Gini Toprak Endeksi Perspektifinde Küresel Ölçekte Toprak Mülkiyetine Coğrafî Bir Bakış*

Doç. Dr. Ali Ekber Gülersoy
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0338-1366
Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir– TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.10.2020
Kabul: 07.11.2020
On-line Yayın: 31.12.2020

Anahtar Kelimeler

Toprak mülkiyeti
Gini Toprak Endeksi
Toprak reformu
Mülksüzleştirme
Neoliberal

Araştırma Makalesi

* Bu makale, 08-10 Kasım 2017 tarihlerinde Ankara Üniversitesi DTCF'de düzenlenen "*International Congress on 75th Anniversary of Turkish Geography Society*"de, "*A Geographical Outlook on Land Property on Global Scale (Küresel Ölçekte Toprak Mülkiyetine Coğrafi Bir Bakış)*" başlığı altında sunulan sözlü bildirinin güncellenmiş ve genişletilmiş son halidir.

DOI:
http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.46758

Öz

Bu araştırmanın amacı, coğrafî bakış açısıyla, toprakların mülkiyet bakımından ülkelere göre nasıl bir dağılım gösterdiğini belirlemek ve söz konusu dağılımın sonuçları kapsamında önerilerde bulunmaktır. Bu amaç kapsamında ILC, FAO, RRI gibi küresel kurumların verileri incelenerek tablo, grafik haline dönüştürülmüş ve toprak mülkiyetinin mekânsal dağılışını gösteren haritalar hazırlanmıştır. Çalışmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Bu çalışmada geçmişten günümüze toprak mülkiyetinin evrimi genel olarak ele alınmış, özellikle Gini Toprak Endeksine göre küresel ölçekte toprak mülkiyeti değerlendirilmiş, Gini Toprak Endeksi ile İnsani Gelişmişlik Endeksi karşılaştırılmıştır. Bunlar yanında küçük çiftçilerin ve küçük çiftliklerin küresel olarak dağılımı ve yerli halkın-yerel toplulukların mülkiyet durumu irdelenmiştir. Devamında Türkiye'de toprak mülkiyet yapısı genel olarak değerlendirilmiş, çalışmanın bütününü desteklemesi açısından Dünyada ve Türkiye'de toprak reformu uygulamalarına örnekler verilmiştir. Yerleşik yaşamdan günümüze, iktidarı ve hiyerarşik sistemi elinde tutan yerel ve küresel güçler, yeniden üretilemeyen en önemli doğal kaynak olan toprakları sahiplenmiş ve rant kaynağı olarak görmüştür. Günümüzde toprak mülkiyeti gelirden de daha eşitsiz bir şekilde dağılmıştır. Toplam 110 ülkeden elde edilen veriler, toprak mülkiyetinin genellikle zenginlerin elinde olduğunu göstermektedir. Yeryüzünde açlıkla mücadele eden hanelerin yarısı küçük toprak sahibi iken, %20'si ise topraksızdır. 64 ülkede yürütülen bir çalışmada, toplam arazilerin %82'sinin hükümetler ve özel girişimcilerin hâkimiyetinde olduğu ifade edilmektedir. Özellikle Latin Amerika'da milyonlarca küçük çiftçi, büyük toprak sahiplerinin gücü yüzünden mağdur olmakta ve bazen arazileri işgal etmektedirler. Bu göstergeler, küresel-yerel hegemonik güçlerin toprakları adeta zapt ettiğini ifade etmektedir. Üzerinde yaşayan yerel toplulukları dikkate almayan bu toprak mülkiyet düzeni, gıda, orman, su vb. krizlerinin tetiklenmesine ve etki alanlarının genişlemesine neden olabilecektir. Küresel ölçekte, toprakların %25'inin degrade olması da söz konusu toprak mülkiyet düzeninin ivedilikle değişmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede toprağı işleyen yerel halklar ve topluluklar arasında küresel işbirliği geliştirilmeli, yerel kaynakların potansiyeline uygun şekilde kullanılabilmesi için gerekli sübvansiyonlar yapılmalı, küçük çiftçiler korunmalıdır. Bunun yanında, ülkeler kendi bağımsız tarım ve gıda politikalarını oluşturmalıdır. Özetle bütüncül bakış açısına sahip tarım reformları çerçevesinde toprakların adil ve eşit bir biçimde dağıtılmasına, toplulaştırılmasına (belirli ellerde değil) özen gösterilmeli, küresel ve ulusal örgütlenmelerle küresel şirketlerin küçük çiftçileri ve yerli üretimi yok etmesinin önüne geçilmelidir. Bu çalışmanın eleştirel coğrafya ve siyasi coğrafya literatürüne katkı sağlaması temennimizdir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gülersoy, A. E. (2020). Gini Toprak Endeksi Perspektifinde Küresel Ölçekte Toprak Mülkiyetine Coğrafî Bir Bakış. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 83, Winter, p. 1-39.

The Journal of Academic Social Science Studies
Year: 13 - Number: 83 , p. 1-39, Winter 2020

A Geographical Overview on Land Property on Global Scale in Land Gini Index Perspective

Assoc. Prof. Dr. Ali Ekber Gulersoy
Dokuz Eylul University, Buca Faculty of Education, Turkish and Social Science Education Department, Social Studies Education, Izmir – TURKEY

Artcile History

Submitted: 06.10.2020
Accepted: 07.11.2020
Published Online: 31.12.2020

Key Words

Land property
Land Gini Index
Agricultural reform
Dispossession
Neoliberal

Research Article

DOI:
http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.46758

Abstract

Aim of this study is to determine, in geographical perspective, how lands show distribution according to countries in property and make suggestions within scope of results of this distribution. Data of global organizations such as ILC, FAO and RRI were examined, converted into table, plotted and maps which showed spatial distribution of land property were prepared. We used descriptive method in the study. In this study, the evolution of land ownership from the past to the present has been discussed in general, especially the land ownership was evaluated on a global scale according to the Land Gini Index (LGI), and the LGI was compared with the Human Development Index. In addition, the global distribution of small farmers-small farms and the ownership status of indigenous people-local communities were examined. Later on, land ownership structure in Turkey was considered, in general, and examples of land reform implementations in Turkey and in the world were given in terms of supporting the whole of the work. Local&global forces that have held the power and hierarchical system, from the settled life to the present, laid claims to lands in the position of the most important natural resource which is irreproducible, and they saw lands as source of the unearned income. Today, land property has distributed in a more unequal way than income. Data from 110 countries show it is at hands of the rich in general. While half of households struggling with starvation are smallholder farmers, 20% have no land. A study conducted in 64 countries states 82% of total lands are at hands of governments and private entrepreneurs. Particularly, millions of small farmers in Latin America suffer from large landowners and sometimes they occupy lands. These results show global-local hegemonic powers virtually seized lands. This land property order disregarding local communities can cause crises of food, forest, water to be triggered and their spheres of influence to expand. On global scale, that 25% of lands become degraded states the said land property order should change urgently. Within this scope, global collaboration between local people and communities cultivating the land should be developed; the needed subsidies should be provided so that local resources can be used in a suitable way for their potential and small farmers be protected. In addition, countries should establish their own independent agricultural&food policies. In summary, within the framework of agricultural reforms with a holistic perspective, attention should be paid to the fair and equal distribution and consolidation of lands (not in certain hands), and through global and national organizations, small farmers-domestic production should be prevented from destroying by global companies. We hope that this study will contribute to the critical geography and political geography literature.

1. GİRİŞ

İnsanın sedanter (yerleşik) hayata geçişinden günümüze, iktidarı ve hiyerarşik sistemi hakimiyeti altında bulunduran yerel ve küresel güçler, yeniden üretilmesi mümkün olmayan en hayati doğal kaynak niteliğindeki toprakları sahiplenmiş ve rant kaynağı olarak değerlendirmiştir (Özçağlar, Tarihsiz; Atalay, 2004; Goudie, 2006; Bookchin, 2013a; Gülersoy, 2014; Engels, 2015; Çelik ve Gülersoy, 2016; Gülersoy, 2019a). Dünyada yaşamlarını ve gelirlerini doğrudan araziden karşılayan çalışan nüfus oranı %28'dir (World Bank, 2018). Bunlar yanında toprak kırsal alanlarda yaşamını sürdüren insanların gereksinimlerinin karşılanmasına ek olarak gıda güvenliği ve kırsal kalkınma bakımından da önemli bir doğal kaynaktır.

Tarımın ve mülkiyet düzeni evriminin bütün ülkeler için ortak yönleri söz konusudur. Nitekim avcı-toplayıcı (komünal) toplum aşamasından tarım (feodal) toplumuna geçişle birlikte tarımsal faaliyetlerde ve toprak mülkiyetinde köklü değişiklikler ortaya çıkmıştır. Toprağın işlenmesiyle birlikte ortak mülkiyet ortaya çıkmış, zamanla toprak mülkiyetindeki değişimlerle ferdiyetçi uygulamalar başlamış, özel mülkiyet ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimiyle beraber tarımda modernleşme başat rol oynamış, özel mülkiyet yanında devlet ve diğer mülkiyet sistemleri uygulanmaya başlamıştır. Mülkiyet tipleri genel olarak 1-Özel mülkiyet, 2-Kabile mülkiyeti (*Tropikal Afrika ve Güneydoğu Asya'nın bazı yerlerinde*), 3-Devlet mülkiyeti (*Çin'deki devlet çiftlikleri gibi. Bu mülkiyet tipi günümüzde azalmıştır*), 4-Kamu mülkiyeti (*ABD'de olduğu gibi bazı orman ve otlak alanları halkın yararına devlet tarafından kullanılır*) şeklinde dörde ayrılabilir. Böyle olmakla birlikte özellikle tarımda büyük ölçüde özel mülkiyetten söz etmek mümkündür (Bulut, 2006; Doğanay, 2007; Tümertekin ve Özgüç, 2012; Akova, 2014).

Ülkelerin sahip oldukları tarım sistemleri o ülkedeki arazi varlığı kadar arazi mülkiyet ve tasarruf sistemi ve çalışanların kurumsal yapısından etkilenerek ortaya çıkar. Siyasetin feodal, sosyalist veya kapitalist düzene göre yürütülmesi yönetim biçiminin demokrasi veya diktatörlük olması toprak sahipliği, çalışma sistemleri veya arazinin tasarruf şeklini etkiler. Ekonomik gerekçeler de sosyal düzenin oluşumuna katkıda bulunur. Seçilen tarım politikası amaçları bu ekonomik gerekçelere dayandırılacağına göre, sosyal düzenler tarım sistemlerinin seçimini etkilerken, bu düzen çerçevesinde seçilen tarım sistemleri de tarım politikalarının hedefini belirler (Doğanay, 2007; Tümertekin ve Özgüç, 2012; Olhan, 2019).

Bu çerçevede tarım sistemlerini[1] 1. Büyük aile ve aşiret tarımı, 2. Feodalist tarım, 3. Aile

[1] Tarım sistemleri şu şekilde tasnif edilebilir: *1. Büyük aile ve aşiret tarımı:* Göçebe hayvancılık (Alplerdeki hayvancılık, mevsimlere göre göçebelik, göçebe çobanlık), Gezici tarla yetiştiriciliği. *2. Feodalist tarım:* Geniş arazilere sahip azınlıkla topraksız veya az topraklı çoğunluk arasında karşılıklı fakat tek taraflı yükümlülük ve hakların olduğu sosyal tabakalaşma. Gelir getiren feodalizm: Az sayıda arazi sahibi ve çiftçiler (kiracı ve ortakçı) arasındaki ilişki. Hâkim sınıfın gelirindeki artış çiftçiden alınan daha fazla payla artar. Arazi, güç ve prestij kaynağıdır. Latifundia: Latin Amerika'da kökleri sömürgecilik dönemine dayanan binlerce hektar büyüklükte olan ve çiftliğin günlük işlerinin yürütülmesi için çok sayıda kiralık işçinin gerekli olduğu tarımsal işletmelerdir. Plantasyonlar, hacienda gibi çiftliklerde yürütülen buna benzer sistemlerin tümüne latifundium adı verilmektedir. Toprak sahibi zengin aristokrat, devleti etkileyecek güçtedir. Çok geniş arazilerde (orman ve çöl dâhil) devlet gibi kendini idare eden ekonomik ve sosyal oluşumlar olup, ödemeler ayni yapılır, ekonomik ilişkiler takasa dayalıdır. Sınıf farkının hiçbir zaman ortadan kalkmadığı bir sistemdir. Plantasyonlar zamanla ortak araziye dönüşmüş sonrasında mülkiyet hakkı ortaya çıksa da günümüzde özellikle Latin Amerika'da araziler belirli kişilerin ellerinde toplanmıştır. Taiwan, Hindistan ve Jamaika'da bu araziler azınlıklara ortak mülkiyet olarak verilmiştir. *3. Aile işletmeciliği:* Ülkelerin toprak varlığı ve nüfusuna göre işletme genişlikleri değişir. *4. Kapitalist tarım:* ABD'de ve Latin Amerika ülkelerinde ranchler (hayvan çiftlikleri) ve plantajlar (Plantaj: Şeker kamışı, çay, kahve, kakao, palmiye yağı, hindistan cevizi gibi ürünlerin aynı işletmede işlenerek ihracata hazırlandığı işletmelerdir). *5. Kolektivist tarım (üretim ve planlama devlete aittir):* Sosyalist tarım: Arazi ve üretim araçlarının kamuya ait olduğu devlet çiftlikleri (Sovhoz) ve kolektif çiftlikler (kolhoz) bu gruba girer. Her ikisinde de devletin sıkı denetimi vardır. Komünist tarım: Üretim araçları ve üretim devlet eliyle yürütülmektedir. Yaklaşım siyasi veya dini olabilir. Siyasi yaklaşıma Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki komünler örnektir. Dini yaklaşıma ise İsrail'de Kibbutz'lar örnek gösterilebilir (Doğanay, 2007; Tümertekin ve Özgüç, 2012; Olhan, 2019).

işletmeciliği, 4. Kapitalist tarım, 5. Kolektivist tarım (üretim ve planlama devlete aittir) şeklinde tasnif etmek mümkündür (Doğanay, 2007; Tümertekin ve Özgüç, 2012; Olhan, 2019).

Asya'da tarımsal ve mülkiyet açısından küçük işletmeler kapitalist ekonomilerin hüküm sürdüğü ülkelerde görülürken, kolektif (ortaklaşa) işletmelere Çin'de, büyük işletmelere Güneydoğu Asya ülkelerinde, göçebe (gezici) tarım işletmelerine ise tropikal yağmur ormanlarındaki kabile gruplarının hâkimiyet sahalarında rastlanır. Bunun yanında Güney Asya ülkelerinde araziler belli kişilerin elinde toplanmakta, ancak genellikle arazi kullanma hakkı kiracılık veya yarıcılık yoluyla dağıtılmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2012). Afrika'da geniş alanlarda ticari amaçlı plantasyon çiftlik işletmelerine rastlanmakla birlikte özellikle Ekvatoral kuşakta yüksek oranda nem ve yağışla toprakların aşırı yıkanması ve gür bitki örtüsü halkın tarım yapabileceği alanları sınırlandırmıştır. Ormanları yakarak veya keserek tarım alanı açan insanlar bir kaç yıl sonra verimsizleşme nedeniyle bu alanları terk etmektedir. Başka bir deyişle göçebe çapa tarımı, arazileri gasp edilen, yabancı ülkelere satılan, kiralanan Afrikalıların toprak mülkiyeti sorununu daha da karmaşık hale getirmektedir. Buna karşın Kuzey Amerika'da 700-1000 ha ortalama büyüklüğe sahip dikdörtgen ve kare biçimindeki çiftlikler geniş yer tutar. Orta ve Güney Amerika'da (Latin Amerika) ise topraklar mülkiyet açısından latifundialar ve minifundialar şeklinde ikiye ayrılabilir. Daha önce değinildiği gibi latifundialar modern plantasyon çiftlikler olmasına karşın, minifundialar işleyenleri beslemeye yetmeyen küçük topraklardan oluşur. Latin Amerika'da topraksız veya az topraklı çiftçi sayısı oldukça fazladır. Bu durumun çözümü için yapılmak istenen reform uygulamaları (Peru ve Şili'de olduğu gibi) başarılı olamamış, ancak Meksika'da bu uygulamalardan başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Meksika'da toprak reformuyla ejido toprak tasarruf sistemi geliştirilmiştir. Çin'deki komün yöntemine benzeyen ejido sisteminde devlet, köylülere, ortak işletmeleri şartıyla toprak vermiş ve sulama suyuna ulaşma imkânları sağlamıştır. Bu uygulamada toprak ve su köylülere ait olup aileler tarafından işletilmektedir. Söz konusu sistem haciendalar gibi çok geniş arazilerin belli kişilerin elinde bulunmasını önlemek için oluşturulmuştur ve günümüzde Meksika tarım arazilerinin %40'tan fazlası ejido birliklerince işletilmektedir. Ejido, Meksika yasalarında "*yabancılara verilemez, başkasına devredilemez ve parçalanamaz*" şeklinde tanımlanmaktadır (Güner ve Ertürk, 2005; Doğanay, 2007; Tümertekin ve Özgüç, 2012; Gülersoy ve Girgin, 2017). Öte yandan Brezilya'da ekvatoral kuşakta Amazon yağmur ormanlarındaki tahribatla açılan tarlalar üç yılın sonunda verimsizleşince yem bitkileri dikilmekte ve bu araziler parseller halinde büyükbaş hayvancılık yapanlara (Genellikle Rio de Janerio ve São Paulo'da yer alan büyük şirketlerle bağlantılı olanlara) satılmaktadır. Köylü veya çiftçiler ormanlık alanlarda yeni araziler açmakta ve söz konusu döngü yeniden tekrarlanmaktadır. Sözü edilen araziler büyük arazi sahiplerinin elinde toplanmakta olup, bu sistemle tropikal yağmur ormanlarının tahribatı giderek hızlanmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2012).

Görüldüğü gibi, bilinenin aksine, günümüzde toprak mülkiyeti dağılımı kişi başına düşen gelirden de daha adaletsizdir. Bilindiği gibi ülkeler, çağlar boyu savaşlarla ve emperyal baskılarla sınırlarını genişletmişlerdir. Ancak 1980 yılından günümüze neoliberal politikalar (serbestleşme ve küreselleşme) çerçevesinde şekillenen tarımsal ürün ve hatta toprak ticareti ulusal sınırların önemini muğlaklaştırmıştır (SOIL ATLAS, 2015).

Az gelişmiş ülkelerde tarımla geçimini sağlayan yaklaşık 100 milyon aile (yaklaşık 500 milyon kişi), toprak sahibi değildir ya da az topraklıdır. Söz konusu ailelerin önemli bir kısmı yaşamlarını sürdürebilmek için tarım işçiliği ya da kiracılık yapmaktadır. Kiracı çiftçiler, arazi sahiplerine yüksek kiralar vermekte ve sezondan sezona değişiklik gösteren üretim koşullarıyla mücadele etmektedirler. Bunun yanında kırsalda yaklaşık 130 milyon aile (580 milyon kişi) kolektif işletmeler bünyesinde yaşamını devam ettirmektedir (Türker, 2010).

Neoliberal Yıkım Çağı'nın temel aktörleri çokuluslu şirketlerdir ve bunlar içerisinde tarım

şirketleri ön plana çıkmaktadır (Çelik ve Gülersoy, 2016; Ünal, 2017). Bunge, Cargill, Louis Dreyfus ve ADM gibi tarımsal şirketler tüm dünyaya yayılmış olup, geniş tarımsal alanları ellerinde tutmakta veya kontrol etmekte, görkemli lojistik güçleriyle dev miktarlardaki ürünü, üretim alanından işlenecekleri alanlara ve nihai olarak tüketim merkezlerine taşımaktadırlar.

Başka bir ifadeyle Küresel Finans Oligarşisi (Ünal, 2017), bütün ülkelerde özellikle Latin Amerika'da toprak mülkiyeti eşitsizliğini (mülksüzleştirmeyi) derinleştirmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler toprak kıtlığını artık dış kaynaklarla çözmektedirler. Bu yolla taşınmaz kaynak olan toprak bile artık esnek üretim araçlarından biri haline gelmiştir.

Söz konusu gerekçelerle arazilere olan talep artmakta ve farklı kullanıcı grupları arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle toprak, iyi gelir sağlayan bir yatırım aracına ve bulunması gittikçe zor olan bir metaya dönüştürülmektedir.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, coğrafî bakış açısıyla, toprakların mülkiyet bakımından ülkelere göre nasıl bir dağılım gösterdiğini genel hatlarıyla belirlemek ve söz konusu dağılımın sonuçları kapsamında önerilerde bulunmaktır. Böylesi bir araştırmanın ortaya çıkmasında sözü edilen konuyla ilgili Türkiye'de coğrafya literatüründeki boşluğun da etkisi olmuştur. Söz konusu amaç çerçevesinde ILC, FAO, RRI gibi küresel kurumların verileri dikkate alınarak çizelge, grafikler düzenlenmiş ve toprak mülkiyetinin mekânsal dağılışını gösteren haritalar hazırlanmıştır. Toprak dağılımının eşit olup olmadığını değerlendirmek için '*Gini Toprak Endeksi*' kullanılmıştır. Bundan hareketle FAO verilerine göre 110 ülkenin endekslerinden yararlanılmıştır (FAO, 2018; GRAIN, 2018). Ayrıca bu çalışmada, Heinrich Böll Stiftung Vakfı'nca 2015'te yayınlanan '2015 SOIL ATLAS'dan da büyük ölçüde faydalanılmıştır. Araştırmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır.

3. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TOPRAK MÜLKİYETİNİN EVRİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde toprak mülkiyetinin evrimi (mülkiyetin evrimi çerçevesinde) genel hatlarıyla küresel perspektifle irdelenecektir. Yaklaşık 9.000-10.000 yıl önce Cilalı (Yeni) Taş Çağı'nda (Neolitik) yerleşik hayata geçmeye başlayan insan, bu döneme kadar avcılık-toplayıcılıkla yaşamını sürdürmüştür. İnsanlar bitkilerin ve hayvanların üremeyle nesillerini devam ettirdiklerini anladıklarında (Esrarlı Devir Yasası), daha önce rastlantı sonucu buldukları hayvanlar ve bitkilerle karınlarını doyurmak yerine, bizzat bu bitki ve hayvanları yetiştirmeye başlamışlardır. Tarımsal üretimin başlamasıyla, köy karakterindeki yerleşme merkezleri ortaya çıkmıştır (Dinler, 2008; Montgomery, 2010). Yerleşik hayata geçişle birlikte doğal kaynaklar özellikle toprak, ortak mülkiyet olarak algılanmış ve bu çerçevede işlenmiştir. Nitekim toprağın gücünün sınırlı olması ve nadasın bilinmemesi insanları bütün üretim araçlarının ortak mülkiyetine ve söz konusu zorluklara karşı birlikte hareket etmeye yöneltmiştir (Dinler, 2008). "Birinci Tarım Devrimi" olarak nitelenen bu sürecin hemen ertesinde egemen toplumsal odakların dayatmasıyla tahakküm ve hiyerarşinin ortaya çıkması, doğal kaynakların dolayısıyla toprağın nesneleştirilmesine (mülkleştirilmesine) neden olmuştur. İlkel toplumlardaki ortak mülkiyet olgusu, üretim araçlarının gelişmesi ile değişmeye başlamıştır. Zamanla, toprağı üretim amacıyla kullananlar, söz konusu toprakların sahibi olmuşlar ve bu toprakları mirasçılarına bırakmaya başlamışlardır (İlin ve Segal, 1998; Dinler, 2008; Davis, 2009; Harari, 2015; Çelik ve Gülersoy, 2016; Dinler ve Çalışkan, 2019).

Sözü edilen sürecin sonrasında Bakır (Kalkolitik) Çağı'nda (M.Ö. 5.000-3.000) ekonomik sistem tarıma dayalı olduğu için mülkiyet, toprak üzerinde yoğunlaşmıştır. Tarım ve hayvancılıktan elde edilen artı değer (ihtiyaç fazlası üretim), ticaretin ön plana çıkmasına ve mülkiyetin kapsamının da genişlemesine yol açmıştır. Nitekim Bronz Çağı'nda (M.Ö. 3.000-1.200) toprak mülkiyeti yanında

hayvan ve köle mülkiyetinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Öte yandan yaşanan doğal afetler özellikle kuraklık sebebiyle verimli tarımsal arazileri ellerinde tutan toprak aristokrasisi ortaya çıkmıştır. Semavi (tek tanrılı) dinlerin ortaya çıkmasıyla birlikte doğal kaynakların ve elbette toprağın da sahibinin kime ait olduğu, başka bir deyişle özel mülkiyet ve ortak mülkiyet kavramları tartışılmaya başlamıştır. Ticaretin gelişmesiyle birlikte taşınır mallar üzerinde özel mülkiyet ön plana çıkmaya başlamıştır. Sözü edilen dönemde mülkiyet kanunlarca düzenlenmiştir. Demir Çağı'nda (M.Ö. 1200-330) da mülkiyet büyük ölçüde toprağa dayalıdır. Demir Çağı'nda İpek Yolu'yla birlikte artan ticaret hacmi, özel mülkiyetin yayılmasına yol açmıştır (McNeill, 2008; Dinler ve Çalışkan, 2019).

Aile mülkü kavramı Eski Yunanlılarda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dini sistemler üzerine yoğunlaşan bir yönetimin bulunması nedeniyle ailelerin kendilerine ait kutsal alanları olması toprak mülkiyetinde aileleri ön plana çıkarmaya başlamıştır (Dinler ve Çalışkan, 2019). Bir aile (yani ocak) hangi toprak üzerinde kurulmuşsa, o toprak, o ailenin malı olmuştur. Toprağın aile mülkü olması (ki bu aile, yaşayanlar yanında ölüleri ve doğacak olanları da kapsamıştır), dini inançlarından kaynaklanmıştır. Eğer ölen bir kimsenin birden fazla erkek çocuğu varsa, büyük evlat aile ocağının mirasçısı olmuştur. M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren, ticaret gelişirken, gümüşle alışveriş yaygınlaşmıştır. Bu gelişme, aile mülkiyetini zayıflatmıştır. Kutsallık atfedilen ocak mülkü, zamanla yerini ferdiyetçi mülkiyete bırakmıştır. Toprak alınıp satılmaya, ipoteğe konu olmaya başlamıştır. Bu şekilde ortaya çıkan özel mülkiyet olgusu kısa zamanda büyük mülklerin ve dolayısıyla zenginlerle fakirlerin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştu (Dinler, 2008). Sözü edilen dönemde ortak mülkiyet ve özel mülkiyet tartışmaları yapılmıştır. Platon ortak mülkiyeti savunurken, Aristo özel mülkiyetin daha çok çalışmayı da beraberinde getireceğini dile getirmiştir (Dinler ve Çalışkan, 2019). Platon yani Eflatun (M.Ö. 427-384), "Devlet" adlı eserinde, mülkiyeti reddetmiş ve ortak mülkiyetin olduğu bir toplumun üstün yanlarını açıklamıştır (Eflatun bu fikirleriyle ütopik sosyalizmin ilk temsilcisi olarak kabul edilmektedir). Eflatun'un öğrencisi Aristo (M.Ö. 484-322), "Politika" adlı eserinde mülkiyeti savunmuştur. Her iki filozofun da mülkiyet hakkındaki tezleri, Avrupa fikir dünyasında, silinmeyecek izler bırakmıştır.

Roma İmparatorluğu'ndaki toprak mülkiyetinin en karakteristik yanı, büyük mülklerin (latifundia) ortaya çıkmasıdır. İmparatorluk sınırlarını genişlettikçe, yeni egemenlik altına alınan yerlerde söz konusu büyük mülkler meydana getirilmiştir. Sözü edilen büyük mülk uygulamasıyla beraber özgür köylüler arazilerini terk etmişler, toprağını terk edemeyenler köleleşmiş ve topraklar köleler tarafından işletilmeye başlanmıştır. Zamanla latifundialarda. "serbest sözleşme" ile çalışan, kendilerine verilen toprağı "emek ve ürün" rantı karşılığında tasarruf hakkı elde eden küçük işletmeler yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu işletmelerde çalışan ve "kolon" adı verilen köylüler toprağa bağlı olmuşlardır. Topraklarını terk edemedikleri gibi, hür bir kadınla ya da toprakları dışında biriyle evlenmeleri yasaklanmıştır. Toprakların bu şekilde belirli ellerde toplandığı Roma İmparatorluğunda, topraktan kopan büyük fakir kitlelerinin ortaya çıkması karşısında toprak reformu yapılmasını isteyenler olmuşsa da, bu çabalardan sonuç çıkmamıştır. Romalılar, toprakları büyük mülkler şeklinde aristokratlar arasında bölüştürürken, Roma hukukunun esaslarından birini meydana getiren "mülkiyet hakkı"na da açıklık getirmişlerdir. Söz konusu mülkiyet hakkı, başka bir deyişle kişinin sahip olduğu mülkü istediği şekilde tasarruf edebilmesi, yüzyıllar boyunca, bütün dünyada geçerli olmaya başlamıştır (Dinler, 2008).

Orta Çağ'da (M.S. 375-1453) tarıma dayalı mülkiyet siyasi bir sisteme evrilmiştir. Feodalizm siyasi bir teşkilata dönüşmüş ve bütün toprakların kendine bağışlandığına inanan bir kral altında lortlar, senyörler, şövalyeler, vasallar ve köylülerin olduğu bir sınıf yapısı ortaya çıkmıştır (Dinler ve Çalışkan, 2019). Feodalite, malikâne denilen özel mülklerin ortaya çıkmasından oluşan bir sistemdir. Feodal sistemde, malikâneler, birkaç yüz dekar tarıma uygun olan arazi yanında sözü edilen arazinin

hemen yakınındaki çayır-mera, tarıma uygun olmayan arazi ve orman alanlarından oluşmuştur. Malikânenin mutlak hâkimi olan bey (senyör) şatosunda oturmuştur. Malikâne topraklarının bir kısmı senyöre ait olmuş ve senyör tarafından işletilmiştir. Bir kısmı ise, "serf" denilen toprağa bağlı köylüler tarafından işlenmiştir. 13. yy'dan itibaren Avrupa, Haçlı seferleriyle birlikte, Doğu ülkeleri ile ilişki kurmaya başlamıştır. Bu dönemde Avrupa'da bir ticari canlanma olmuş ve şehir hayatı, ticarete bağlı olarak, gelişme göstermiştir. Böylece lorttan bağımsız, tüccar loncalarının bulunduğu şehirler ortaya çıkmıştır. Kentlerle birlikte asiller ve köylüler (serfler) yanında, gücünü ticaretten alan orta sınıf (burjuva) doğmuştur. Tarımsal ürünlere olan talebin artması ise üretimin arttırılması için itici güç olmuştur. O zamana kadar üretime açılmayan topraklar, hızla üretime açılmaya başlamıştır. Yeni toprakları üretime açanlar, toprak sahibi senyöre toprak kirasını (rantı), para ile ödemişlerdir. Bu olgu, o zamana kadar senyöre aynî vergi ödeyen selflerin de toprak kirasını para ile ödemesi çığırını açmıştır. Serflerin angarya yükümlülüğünü para karşılığında kaldırılmasıyla birlikte, serfler işledikleri toprakları senyörlerinden satın almaya başlamışlardır. Böylece toprağı işleyen tarımcılar kişisel özgürlüklerine kavuşurken yeniden hür köylü konumuna erişmişlerdir (Challaye, 1969; Dinler, 2008).

Geç Orta Çağ'da bilimsel alanda yaşanan gelişmelerle birlikte sabit dümenlerin ve pusulanın Avrupa'da kullanımın yaygınlaşmasıyla haritacılık ilerlemiş ve yeni yerler keşfedilmiştir. Bununla birlikte ekonomi gelişmiş ve feodalizmden gittikçe uzaklaşan bir ekonomik sistem söz konusu olmuştur. Poliçelerin ticarette kullanılması, sermayenin mobil olmasına neden olmuştur. Bu noktada değinilmesi gereken husus, Coğrafî Keşiflerle (1.400-1.500'lü yıllar) birlikte kolonyal (sömürgeci) faaliyetlerin hızlanmasıyla Avrupalıların özellikle Amerika ve Afrika'da geniş arazileri gasp etmeleridir. Söz konusu arazi gaspı süreci günümüz Latin Amerika'sında ki toprak mülkiyeti adaletsizliğinin de temellerini atmıştır. 8. ve 14. yy arasında tarımsal arazilerde demir sabanın ve atın kullanılmaya başlanması, üçlü-dörtlü rotasyon sistemi "İkinci Tarım Devrimi"nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte Avrupa'da önemli tarımsal alanların kilisenin egemenliği altında olması nedeniyle özellikle Batı ve Kuzey Avrupa'da köylüler tarım yapılan alanlarını genişletmişler, diğer köylülerle ortak kullanılan otlakları tarım alanına dönüştürmüşlerdir. Bunun yanında yeni yerleşim alanları açılmış, dağınık çiftliklerde yaşayanlar boş arazileri doldurmuştur (Challaye, 1969; Tümertekin ve Özgüç, 2011; Tümertekin ve Özgüç, 2012; Dinler ve Çalışkan, 2019).

Yukarıda ifade edildiği gibi Orta Çağ'da mülklerin çoğunun kilisenin elinde bulunmasına karşın, Yeni Çağ'da (M.S. 1453-1789) Luther, başlattığı protestoyla mülkler üzerindeki kilise hegemonyasının kırılmasına ve bu toprakların kralların eline geçmesine ortam hazırlamıştır. Krallıklar mülklerin bir kısmını satmış bir kısmını da krallık mülkü olarak kabul etmişlerdir. Luther ve Calvin özel mülkiyeti desteklemişlerdir. Protestan Kalvinistler zenginleşmeyi başaran insanların tanrı tarafından seçildiğini ifade ederken mülkiyete sahip olmanın dini temellerini de atmış, özel mülkiyetin ahlaki karşılığını da inşa etmişlerdir. Bu gelişmeyle birlikte artık özel mülkiyetin önlenemez yükselişi sanayi devrimiyle birlikte en üst noktaya ulaşmıştır (Dinler ve Çalışkan, 2019). Orta Çağ'da küçük çiftçilerin hayvancılık için arazileri çitle çevrilmesine karşın, toprak sahipleri (lortlar) tarım yapılan yoncalıklar dâhil yüzyıllardır çayır-mera olarak kullanılan ortak mülkiyetteki arazileri de çitle çevirmeye başlamışlardır. İngiltere'de 1715 yılında arazi sahiplerine topraklarını çitle çevirme (enclosure) hakkını veren yasanın yayınlanmasıyla beraber topraklar hızla çitle çevrilmiş ve büyük toprak mülkiyeti baskın hale gelmeye başlamıştır. Toprakların çitle çevrilmesiyle birlikte büyük tarımsal işletmeler ortaya çıkmıştır. Bu durum, köylülerin kırdan zorla çıkarılmalarına ve şehirlerde çok düşük ücretle çalışmaya mecbur olmalarına yol açmış ve böylelikle İngiltere'de hızlı sanayileşmeyi hızlandıran başat etkenlerden birisi olmuştur.

Yakın Çağ'da (1789-devam ediyor) bütün dünyada değişimi tetikleyen buhar gücünün icadı ve daha sonra da bu yeni keşfin tekstil makinelerinde kullanılmasıyla birlikte Sanayi Devrimi (1760-1840)

ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimiyle birlikte önce Avrupa'da başlayan dönüşüm yavaş yavaş bütün toplumsal, ekonomik ve siyasi sistemlerin değişimine neden olmuştur. Dönemin önemli isimlerinden olan Adam Smith, emeğin mülkiyeti kurduğu düşüncesinden hareketle özel mülkiyetin gerekliliği üzerinde durmuştur. Liberal devletle birlikte sınıfsal ayrımlar işçi, işveren üzerinde yoğunlaşırken, yaşanan kentleşme gibi toplumsal dönüşümler işsizlik, yoksulluk, açlık ve emek sömürüsü gibi toplumsal sonuçları ortaya çıkarmış, gelir dağılımında adaletsizliği artırmıştır. Böylece mülkiyetin tekelliği ve mutlaklığı söz konusu olmuştur. 'Bilimsel dönüşüm' süreci olarak nitelenen Sanayi Devrimi sonrası daha çok tarımsal faaliyetlerde kullanılan alanlar sanayi faaliyetleri amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Başka bir deyişle ekonomide artı değer üretiminde sanayi tesisleri ve sahipleri ön plana çıkmaya başlamış, özel mülkiyet adeta kutsanmıştır. Yine Endüstri Devrimi, tarımdaki gelişmelerle (makineleşme vb.) birlikte ticari tarımın arazi kullanımında baskın olmaya başlamasını ve mülkiyet açısından dikkat çeken dev tarlaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Değinilmesi gereken bir diğer husus daha önce herhangi birinin mülkiyetinde olmayan kamusal arazilerin yerleşim alanı, yol, sanayi bölgesi, fabrika, baraj, dev rafineri, maden ocağı vb. şeklinde kullanılarak özel mülkiyet altına alınmasıdır (Dinler ve Çalışkan, 2019; Gülersoy, 2014). Sanayi Devrimi'yle birlikte yaşanan gelişmeler tarımla uğraşan insanları ferdiyetçiliğe itmiştir. Endüstriyel devrimin meyvelerinden yararlanan tarım sektörü hızla gelişmeye başlamıştır. Ancak tarımsal işletmeler, her gün çeşidi artan tarım araç, gereç ve makinelerini satın almakta ve genişleyen piyasalarda ürünlerini pazarlamakta güçlüklerle karşılaşmaya başlayınca tarımsal kooperatifleşme hareketi başlamıştır (Challaye, 1969; Dinler, 2008).

Fransız Devrimi (1789) ile Aydınlanma Çağına girilmiş ve feodalizm mülkiyet anlayışında var olan sınırlamalar da ortadan kalkmıştır. Fizyokratların özel mülkiyeti savunduğu dönemde, Marksizm'in ortak mülkiyete ilişkin görüşleri de ön plana çıkmaya başlamıştır (Dinler ve Çalışkan, 2019). Fransız İhtilali sonrasında halk desteğini arkasına almak isteyen hükümet, köylülere yüzyıllardır üzerinde tarım yaptıkları toprakların mülkiyetini, tereddüt etmeden vermiştir. Bunun yanında ihtilale muhalif olan aristokratların ve kilisenin toprakları köylülere satılmıştır. Fransa, toprakların çitle çevrilmesi yasasını İngiltere'den bir buçuk asır sonra (1789 devrimi sonrasında) çıkarmış olsa da ihtilalin bir sonucu olarak toprakları köylülere dağıtmıştır. Bu durum geleneksel üretim yapan küçük aile işletmelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu sebeple İngiltere'de olduğu gibi büyük bir topraktan kopuş ve kente göç hareketi gerçekleşmemiştir. Fransa'daki aile tipi işletmelerde de çitle çevirme süreci yaşanmış ve özel toprak mülkiyeti ön plana çıkmaya devam etmiştir (Challaye, 1969; Dinler, 2008).

Özel mülkiyeti reddeden Marks'ın görüşleri Sovyet Rusya'da egemen olsa da özel mülkiyetin dünyada yayıldığı ifade edilebilir. Yakın Çağ'da yaşanan ekonomik buhran sanayileşmiş ülkeleri kıskacı altına almıştır. Keynesyen politikaların sahneye çıktığı bu dönemde refah devleti uygulamaları ön plana çıkmıştır. Bilim ve teknolojide yaşanılan gelişmelerle birlikte küreselleşme ortaya çıkmış ve sınırlar ortadan kalkmıştır. Bu dönemde yaşanan iki dünya (paylaşım) savaşı sonucunda ise klasik sömürgecilik sona ermiştir (Dinler ve Çalışkan, 2019).

1960'lı yıllardan günümüze biyoteknolojinin tarımda kullanılması ya da başka bir ifadeyle "Üçüncü Tarım Devrimi (Yeşil Devrim)", daha fazla üretim yapmak hedefiyle tohum ıslahı, makineleşme, pestisit, herbisit, kimyasal gübre ve sulama gibi çeşitli teknolojilerin tarımda kullanılmasını sağlamıştır (Gülersoy, 2014). Sözü edilen süreç sonrasında, Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Antlaşmaları yoluyla Orta Çağ'daki plantasyonları andıran geniş arazilerde ticari tarımsal, petrol arama, çıkarma faaliyetleri yapmaya başlamışlar ve özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toprakları adeta gasp etmişlerdir. Toprak ve diğer doğal kaynaklar üzerinde yaşanan bu gasp süreci, gıda tahakkümünü de beraberinde getirmiştir (Reyhan, 2012; Reyhan, 2014; Gülersoy ve Girgin, 2017).

1980 sonrasında yaşanan iletişim-bilişim devrimi ve 1990'lı yıllardan günümüze süregelen enformasyon (teknoloji) devrimiyle beraber özellikle internetin keşfiyle de mülkiyet, anonim şirketlerde ortak mülkiyet halini almıştır. Ortak mülkiyet içerisinde tasarrufları yöneten yöneticiler ile bu tasarruflardan yararlanan hissedarlar ortaya çıkmış, dolayısıyla yararlanan ve kullanan birbirinden ayrılmıştır. Bu dönemde bilginin önemi artmış ve mülkiyet de bu bağlamda fikir, yetenek, bilgide yoğunlaşmıştır. 21. yy'da sosyal medyanın ortaya çıkması ve muazzam bir biçimde yayılmasıyla birlikte; mülkiyete konu olan bilgi ve fikir gibi alanların yayılımının hızı saniyelere inmiş ve bireylerin paylaşımları onların mülkiyetlerine (sanal mülkiyet) dair olmuştur. Paylaşılan bilgi hızı ve niteliği fark etmeksizin mülkiyete dair hale gelmiştir. Görüldüğü üzere mülkiyet yaşanan gelişmelerle birlikte sürekli değişime uğramıştır. Önceleri bu değişimler dini, siyasi ve ekonomik sistemlerle birlikte ortaya çıkarken günümüzde teknolojik gelişmelerin ön plana çıktığı görülmektedir (Dinler ve Çalışkan, 2019).

İçinde bulunduğumuz Çağ'da mülkiyet, özel mülkiyet ve ortak mülkiyete dair hale gelmişken özel mülkiyetin önlenemeyen yükselişi, sınıfsal ayrımı pekiştirmekte ve refah devleti uygulamalarıyla bu ayrımdan kaynaklanan dezavantajlar en aza indirgenmeye çalışılmaktadır. Ancak neoliberal politikalar ekseninde sınırlı kalan refah devleti uygulamalarıyla sınıfsal ayrım artarak devam etmektedir. Mülkiyet yaşadığı dönüşümlerle birlikte şekil değiştirse de sınıfsal farklılıkların temel nedenlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır ve yaşanılan dönüşümlerin devam edeceği de aşikârdır. Bu bağlamda konu ile ilgili değerlendirmeler tarihsel perspektifte kendi çağına uygun olarak gerçekleştirilmeli, yaşanılan değişimlerin birbirlerini tetiklediği göz ardı edilmemelidir (Dinler ve Çalışkan, 2019).

Özetle, Bakır (Kalkolitik) Çağı'nda (M.Ö. 5.000-3.000) mülkiyet, toprak üzerinde yoğunlaşırken günümüzde taşınır ve taşınmaz mallar (toprak üzerinde yer alan tarlalar, bahçeler, hayvancılık işletmeleri, binalar, tesisler, fabrikalar vb.) üzerinde yoğunlaşmaktadır. Öte yandan mülkiyet insanlık tarihi boyunca eşitsizliğin temel nedenlerinden biri olarak da görülmüştür. Sınıf ayrımlarına neden olan mülkiyet, konusu itibariyle aile ile aktarıldığında ya da toplumda tek elde toplanmasıyla birlikte eşitsizlik makasının giderek açılmasına neden olmaktadır. Fakat günümüz neoliberal politikaları ekseninde mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılması mümkün gözükmemektedir. Toprak mülkiyetindeki evrimle birlikte toprağın metalaşmasını bazı düşün ve bilim insanlarının Ekolojik Emperyalizm (Crosby, 2004; Reyhan, 2012; Reyhan 2014) adını verdikleri süreçle birlikte ele almak gereklidir.

4. BULGULAR

Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular, başlıklar halinde irdelenmiştir.

4.1. Küresel Ölçekte Toprak Mülkiyetinin Değerlendirilmesi

Küresel ölçekte arazi mülkiyeti adil olmayıp, toprağı olmayan köylüler ve küçük arazileri ekip biçenler geçimlerini güçlükle sağlamaktadır. Nitekim 110 ülkeden elde edilen verilere göre küresel açıdan toprak mülkiyetinin adil olmadığı anlaşılmaktadır. Feodal derebeyleri, aşiret reisleri, köy ağaları, "hacienda" ve çiftlik sahipleri ya da plantasyon baronları oldukça geniş arazilere egemen olup, iktidarı da kontrol etmektedirler. Ayrıca dünyada açlık sorunu yaşayan hanelerin yarısı küçük toprak sahiplerinden, %20'si de topraksız ailelerden oluşmaktadır.

Bunlar yanında 64 ülkede yapılan bir araştırmada ise toprakların %82'sinin hükümetler ve özel girişimcilerin egemenliğinde olduğu ifade edilmektedir (SOIL ATLAS, 2015; Gülersoy ve Girgin, 2017).

Genel olarak Avrupa Kıtası'nda yaşayan bir insanın yıllık tüketimi için, iki futbol sahasına denk bir araziye ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle bir Avrupalı'ya düşen arazi, bir Bangladeşli'ye düşen arazinin altı katından fazladır (SOIL ATLAS, 2015; Gülersoy ve Girgin, 2017). Buna karşın, Birleşmiş Milletler Çevre Programı yetkililerince düzenlenen Uluslararası Kaynaklar Paneli'nde, toplam üretimin

eşit dağıtılması halinde kişi başına düşen yıllık arazi tüketim hakkının 0,2 hektar (bir futbol sahasının üçte birinden daha küçük), bir Avrupalının ortalama tüketiminin ise altıda birinden daha az olduğu ifade edilmiştir (SOIL ATLAS, 2015).

Ayrıca arazi gaspı ve kiralamaları, toprak mülkiyeti adaletsizliğini giderek derinleştirmekte ve belirginleştirmektedir (Kutluay ve Turhan, 2012; TNI, 2013; Gülersoy ve Girgin, 2017; Landmatrix, 2017).

4.1.1. Gini Toprak Endeksi

Gini Toprak Endeksi, bir ülkede veya bölgede toprakların adil dağılıp dağılmadığını veya toprak mülkiyetinin eşit olup olmadığını ölçer. 0 ile 1 arasındaki değerlerle tanımlanır, burada 0'a yakın olmak toprak dağılımındaki eşitliği, 1'e yakın olmak ise eşitsizliği (az sayıda mülk sahibinin elinde çok fazla arazi olmasını) ifade eder. (Deininger and Brescani, 2001; Vollrath and Erickson, 2006; Frankema, 2009; Ünal, 2012; Zheng, Xia, Yang, Yuan and Hu, 2013; McGlynn, 2016; Loughrey and Donnellan, 2017).

Sözü edilen çerçevede FAO verilerinden yararlanarak 110 ülkenin endeksleri irdelenmiş ve buna göre toprak mülkiyetinin eşit olmadığı görülmüştür. Ayrıca toprak mülkiyetinin büyük ölçüde zenginlerin, Küresel Finans Oligarşisi'nin elinde olduğu sıklıkla dile getirilmektedir (Vollrath and Erickson, 2006; Reyhan, 2012; Tümertekin ve Özgüç, 2012; SOIL ATLAS, 2015; Gülersoy ve Girgin, 2017; Ünal, 2017). Söz konusu durum '*Gini Toprak Endeksi*'ne göre hazırlanan Tablo 1 ve Şekil 1'de açık bir şekilde görülebilmektedir.

Tablo 1: Gini Toprak Endeksi En Düşük ve En Yüksek İlk On Ülke (FAO, 2018; GRAIN, 2018).

ÜLKE	Gini Toprak Endeksi	ÜLKE	Gini Toprak Endeksi
Laos	0,41	**Barbados**	**0,94**
Kamerun	0,41	**Paraguay**	**0,94**
Tanzanya	0,38	Grenada	0,93
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	0,37	Çek C.	0,92
Namibya	0,36	Şili	0,91
Güney Kore	0,34	Kırgızistan	0,90
Orta Afrika Cumhuriyeti	0,34	Katar	0,90
Swaziland	0,30	Venezuela	0,88
Finlandiya	0,27	Kolombiya	0,88
Norveç	**0,18**	Bahamalar	0,87

Genel olarak Güney Amerika ülkeleri tarım arazisi mülkiyeti açısından daha yüksek eşitsizliğe sahiptir. Nitekim Güney Amerika'da milyonlarca küçük çiftçi, büyük toprak sahiplerinin geniş arazileri ellerinde tutmaları ve baskıları nedeniyle zor durumda kalmakta ve bazen bu arazileri işgal etmektedirler. Buna karşın Gini Toprak Endeksi açısından Sahra Altı Afrika ülkelerinin düşük medyan değeri, diğer faktörler yeterli olmadığı için yüksek tarımsal üretkenliğe yol açmaz. Bununla birlikte, Afrikalılar tarıma yönelik bir teknoloji devrimi gerçekleştirebilirse tarımsal verimlilik yükselebilecektir.

Arazi verimliliği üzerindeki diğer etkiler hesaba katıldığında, arazi eşitsizliği ile tarımsal arazi verimliliği arasında negatif bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu, arazilerin ülkeler içindeki dağılımının optimal olmadığını ve arazilerin düzgün çalışmadığını göstermektedir. Tarımsal üretkenliğin ötesinde, arazi eşitsizliğinin ekonomik gelişimin diğer önemli yönleri olan eğitim kurumları, finansal kalkınma ve yoksulluk üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi Norveç, Finlandiya, Swaziland, Orta Afrika Cumhuriyeti, Güney Kore, Namibya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Tanzanya, Kamerun ve Laos gibi ülkelerde Gini

Toprak Endeksi oldukça düşük olup, toprak dağılımı daha adildir. Buna karşın Barbados, Paraguay, Grenada, Çek Cumhuriyeti, Şili, Kırgızistan, Katar, Venezuela, Kolombiya ve Bahamalar gibi ülkelerde Gini Toprak Endeksi oldukça yüksek olup, toprak dağılımı adil değildir (Tablo 1, Şekil 1).

Böylesi bir tablonun ortaya çıkmasında ülkelerin klasik emperyal süreçten (Birinci ve İkinci Küreselleşme[2]) olumsuz etkilenmesi (Oran, 2000; Gülersoy, 2019b) yanında, kendi iç politik, iktisadi ve kültürel dinamiklerinin toprak ve tarım sisteminde rehabilitasyon yeteneğinden uzak olmasının etkili olduğu söylenebilir.

4.1.2. Gini Toprak Endeksine Göre Kitalarin ve Bölgelerin Durumu

Gini Toprak Endeksine göre kıtaların ve bölgelerin durumu aşağıdaki tabloda ve şekilde gözlenebilmektedir (Şekil 1, Tablo 2).

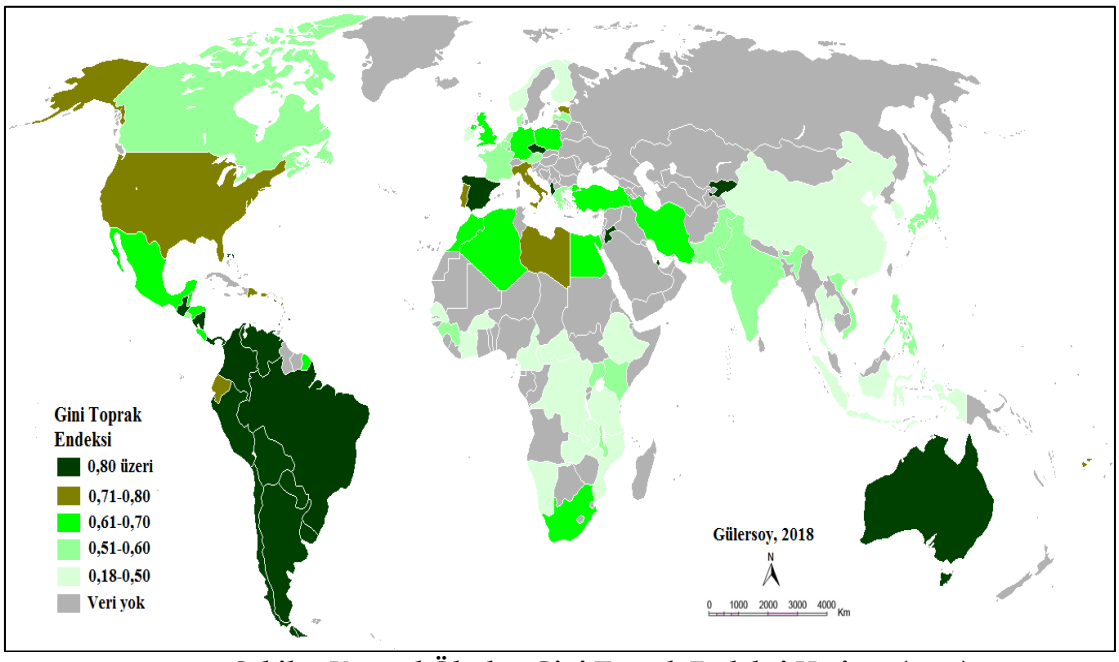
Tablo 2: Gini Toprak Endeksine Göre Kıtaların ve Bölgelerin Durumu (FAO, 2018; GRAIN, 2018).

KITA	KITA BÖLÜMÜ	Gini Toprak Endeksi
AVRUPA / 0,62	Batı Avrupa	0,56
	Orta Avrupa	0,67
	Güney Avrupa	0,71
	Kuzey Avrupa	0,45
	Doğu Avrupa	0,69
ASYA / 0,66	Doğu Asya	0,50
	Güney Asya	0,54
	Güneydoğu Asya	0,60
	Güneybatı Asya	0,75
	Orta Asya	0,90
AFRİKA / 0,53	Kuzey Afrika	0,60
	Sub-Sahra Afrika	0,49
	Orta-Güney Afrika	0,51
KUZEY AMERİKA / 0,73	Kuzey Amerika	0,71
	Orta Amerika	0,74
GÜNEY AMERİKA / 0,87	Güney Amerika	0,87
OKYANUSYA / 0,71	Okyanusya	0,71
DÜNYA / 0,69		

Gini Toprak Endeksi kıta ölçeğinde değerlendirildiğinde Afrika'nın (0,53) en düşük değere, Güney Amerika'nın (0,87) ise en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir. Latin Amerika'daki eşitsizlik kolonyal dönemden günümüze uzanan mülkiyet ilişkileriyle ilgilidir. Afrika'da toprak mülkiyet ilişkileri diğer kıtalara göre daha adil gibi görünse de teknolojik yetersizlik, süregelen iç çatışmalar vb. (Tümertekin ve Özgüç, 2012: 180-182) bu topraklardan yeterince yararlanılmasını engellemektedir.

Bölgeler açısından irdelendiğinde Kuzey Avrupa (0,45) ve Sub-Sahra Afrika'nın (0,49) en düşük, Orta Asya (0,90) ve Güney Amerika'nın (0,87) ise en yüksek endekse sahip olması dikkat çekmektedir.

[2] Birinci Küreselleşme, Coğrafi Keşiflerden Sanayi Devrimi'ne; İkinci Küreselleşme, Sanayi Devrimi'nden 1970'lere; Üçüncü Küreselleşme, 1970'den günümüze kadar uzanan süreci ifade etmektedir (Oran, 2000; Gülersoy, 2019b).

Şekil 1: Küresel Ölçekte Gini Toprak Endeksi Haritası (2018).

4.1.3. Gini Toprak Endeksine Göre Ülkelerin Durumu

Genel olarak Gini Toprak Endeks değerlerinin çok yüksek (0,80 üzeri) olduğu ülkeler Latin Amerika'da (*Barbados, Paraguay, Grenada, Şili, Venezuela, Kolombiya, Bahamalar, Virgin Adaları, Nikaragua, Peru, Brezilya, Guatemala, Panama, Uruguay, Arjantin*) yoğunlaşmaktadır (Şekil 1, 2). Gini Toprak Endeks değerlerinin çok yüksek (0,80 üzeri) olduğu diğer ülkeler ise Avrupa'da Çekya, İspanya ve Arnavutluk; Asya'da Kırgızistan, Katar, Ürdün; Okyanusya'da Fransız Polinezyası (Fransa), Kuzey Mariana Adası (ABD) ve Avustralya'dır (Şekil 1).

Gini Toprak Endeks değerlerinin yüksek (0,71-0,80) olduğu ülkeler: Amerika'da Ekvador, ABD, Porto Riko (ABD), Martinik (Fransa), Dominik Cumhuriyeti, St Vincent & Grenadinler; Avrupa'da İtalya, Estonya, Portekiz; Asya'da Myanmar[3]; Afrika'da Libya ve Okyanusya'da ise Fiji'dir.

Gini Toprak Endeks değerlerinin orta (0,61-0,70) düzeyde olduğu ülkeler: Latin Amerika'da Belize, Kosta Rika, Dominik, Fransız Guyanası, Honduras, Saint Lucia, Meksika; Afrika'da Güney Afrika Cumhuriyeti[4], Mısır, Tunus, Cezayir, Gine-Bissau, Fas, Reunion (Fransa); Asya'da İran[5], Lübnan, Türkiye[6], Kıbrıs (GKRY, KKTC); Avrupa'da Polonya, Hırvatistan, Birleşik Krallık, Almanya, Slovenya;

[3] Myanmar'da Gini Toprak Endeksi yüksek olmasına karşın, 1948 ve 1953'te uygulanan toprak reformuyla ülkenin kuzeyinde 20, güneyinde ise 10 hektardan fazla tarım toprağı olan çiftçilerin toprakları bütünüyle kamulaştırılmıştır. Bu topraklar ülke çiftçi nüfusunun yarısını oluşturan topraksız çiftçilere dağıtılmıştır (Doğanay, 2007).

[4] Afrika Ulusal Kongresi'nin siyahi Afrikalılara toprak dağıtmak için söz vermesine karşın, 2006 yılı itibarıyla Güney Afrika topraklarının % 70'i beyazların elindeydi (Atauhene, 2011). Diğer bir kaynağa göre de siyah nüfus ülke toplam nüfusunun % 75'ini oluşturduğu halde, ülke topraklarının ancak % 13'üne ve tarımsal üretimin ise % 5'ine sahip olabilmiştir (Tümertekin ve Özgüç, 2012).

[5] İran'da Gini Toprak Endeksi orta düzeyde olmasına karşın 1951'de başlayan toprak reformu çalışmaları istenilen sonuçları vermediği gibi, günümüzde bir köyün mülkiyetini tümüyle elinde bulunduran çok sayıda toprak zengini mevcuttur (Doğanay, 2007).

[6] Türkiye'de Gini Toprak Endeksi orta düzeyde olmasına karşın, toprak dağılımı adil değildir. 1945 ve 1973'te çıkartılan toprak reformuyla ilgili kanunlar beklenen gelişmeyi sağlayamamıştır. 1984 yılında yayınlanan 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Yasası ise arazi toplulaştırması vb. gibi alanlarda kırsal altyapı çalışmalarının

Okyanusya'da ise Amerikan Samoası (ABD)'dır.

Gini Toprak Endeks değerlerinin az (0,51-0,60) düzeyde olduğu ülkeler: Avrupa'da Avusturya, Fransa, Yunanistan, Letonya, Hollanda, Belçika, Danimarka; Asya'da Hindistan[7], Pakistan, Japonya, Bangladeş, Filipinler, Vietnam; Afrika'da Uganda, Kenya, Gine, Malavi, Ruanda; Amerika'da El Salvador, Guadeloupe (Fransa), Kanada; Okyanusya'da ise Batı Samoa, Cook Adaları (Yeni Zelanda)'dır.

Gini Toprak Endeks değerlerinin en az (0,18-0,50) düzeyde olduğu ülkeler Afrika'da (*Senegal, Lesotho, Etiyopya, Mozambik, Zambiya, Botsvana, Togo, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Kamerun, Tanzanya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Namibya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Svaziland (Eswatini)*) yoğunlaşmıştır. Diğer ülkeler ise Avrupa'da Lüksemburg, İsviçre, İrlanda, Finlandiya, Norveç; Asya'da Nepal, Çin[8], Tayland, Endonezya, Laos, Güney Kore'dir.

Şekil 2: Latin Amerika'daki Toprak Eşitsizliği.

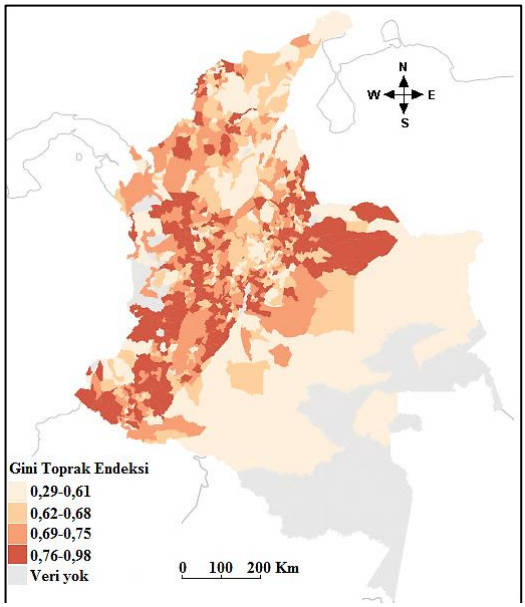
Günümüzde Avrupa'nın Latin Amerika'daki sömürgeci faaliyetleri farklı bir boyutta sürdürülmektedir. Nitekim Güney Amerika'da İngiltere yüzölçümüne denk bir arazide Avrupa Birliği'ndeki çiftlik hayvanlarının tüketimine yönelik yem üretilmektedir. Yine 2000 yılından günümüze palm yağı için ithal edilen sanal arazi iki katına çıkmıştır (*1 milyon hektardan 2 milyon hektara. Bu alan*

iyileştirilmesini ön görmektedir (Türker, 2010). Türkiye'de toprak mülkiyeti konusu ilerleyen bölümlerde ayrı bir başlık altında incelenecektir.

[7] Hindistan'da Gini Toprak Endeksi az düzeyde olmakla birlikte 1947'de çıkarılan bir yasayla toprak kiracılığı kaldırılmışsa da günümüzde bu uygulama devam etmektedir. Halkın önemli bir kısmı toprak sahiplerinden topraklarını kiralayıp, elde ettikleri ürünün %10 veya %30'unu kira karşılığı olarak vermektedirler (Doğanay, 2007).

[8] Çin'de 1949 ihtilali sonrası topraklar birleştirilmiş ve 1950'de çiftçilere dağıtılmıştır. Beklenen verim sağlanamayınca 1958'de toprak reformu çerçevesinde tarım toprakları 26.400 (bu sayı 1961'de 74.400'e çıkarılmıştır) halk komünü biçiminde organize edilmiştir. Günümüzde kırsal nüfusun hemen tamamı ortak işletmelerde çalışmaktadır. Halk komünlerine ek olarak 2500 adet devlet tarım işletmesi de vardır ve 3,5 milyon kadar tarım işçisi çalışmaktadır (Doğanay, 2007).

yaklaşık Bartın ili yüzölçümüne denk gelmektedir). Kolza tohumu yağı için ithal edilen sanal arazi ise aynı dönemde üç kat artarak 3 milyon hektarı (*yaklaşık Osmaniye ili yüzölçümü kadar bir alanı*) aşmıştır. Palm yağı üretiminin önemli olduğu Endonezya ve Malezya'da yeni plantasyonlar oluşturulması ormansızlaştırmaya, küçük çiftçilerin ve yerli halkların topraklarından sürülmesine yol açmaktadır (Şekil 1). Ayrıca Gini Toprak Endeksi çok yüksek ve yüksek olan Latin Amerika'da toprakların %50'sinden fazlası nüfusun %1'inin elinde bulunmaktadır (Şekil 2). Bunlar yanında, söz konusu ülkelerdeki madencilik anlaşmazlıklarının %12'si doğrudan mülkiyet hakkının işgalinden kaynaklanmaktadır.

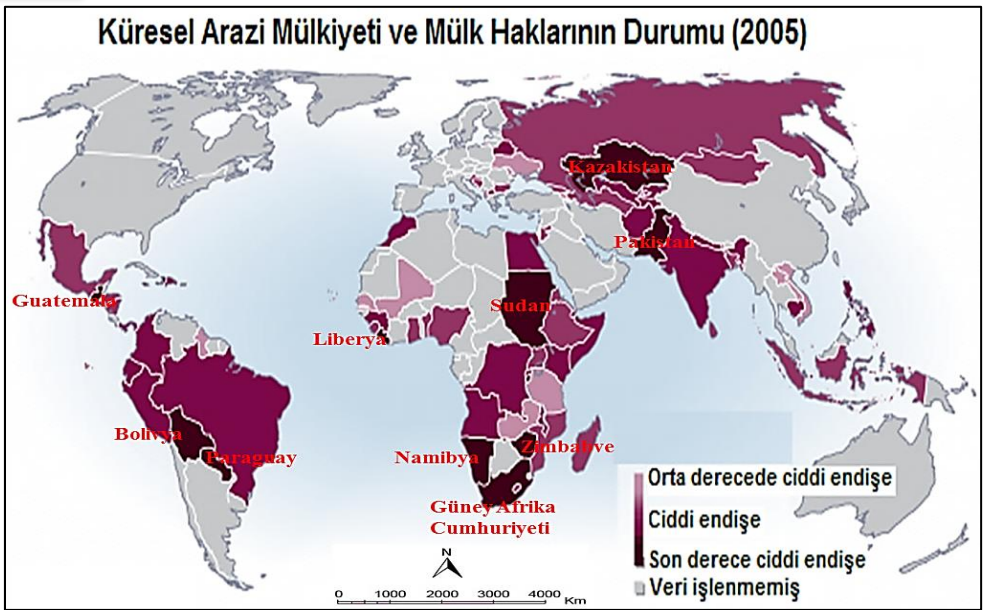

Şekil 3: Kolombiya'da Kırsal Alanlarda Gini Toprak Endeksi (UNDP, 2009'a göre Arias, 2018).

Bunlar yanında özellikle Latin Amerika ülkelerinin kendi içerisindeki toprak mülkiyeti de adil değildir. Nitekim yukarıdaki harita incelendiğinde Kolombiya'nın merkezi kısmını oluşturan dağlık-platoluk (Orta ve Doğu Cordillera dağları) alanlarda ve batıdaki, kuzeydeki kıyı kesiminde Gini Toprak Endeksi yüksek olup nüfusun %1'i arazilerin yaklaşık %50'sinden fazlasını elinde bulundurmaktadır[9]. Latin Amerika'daki arazi mülkiyetindeki dengesizlik FARC (Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri-Halk Ordusu) gibi silahlı örgütlerin ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur. Bilindiği gibi FARC, 1964 yılında büyük toprak sahiplerinin egemenliğini ve feodaliteyi sona erdirmeyi arzulayan bir köylü hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu örgütle devlet güçleri arasında uzlaşma sağlanmış olsa da (CNNTÜRK, 2016), FARC 2019'da tekrar silahlanma kararı almıştır (Altun, 2019).

Gini Toprak Endeks verileri mevcut olmayan bazı ülkeler için de toprak mülkiyeti dağılımının adil olmadığı söylenebilir. Nitekim şekil 4 incelendiğinde Rusya, Moğolistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Bulgaristan'da küresel arazi mülkiyeti ve mülk hakları durumunun ciddi endişe kategorisinde yer aldığı görülmektedir (Şekil 4). Bunun yanında Gini Toprak Endeksi en az ve az düzeyde olan Afrika, Güney-Güneydoğu Asya ülkelerinin genelinde de durum aynıdır.

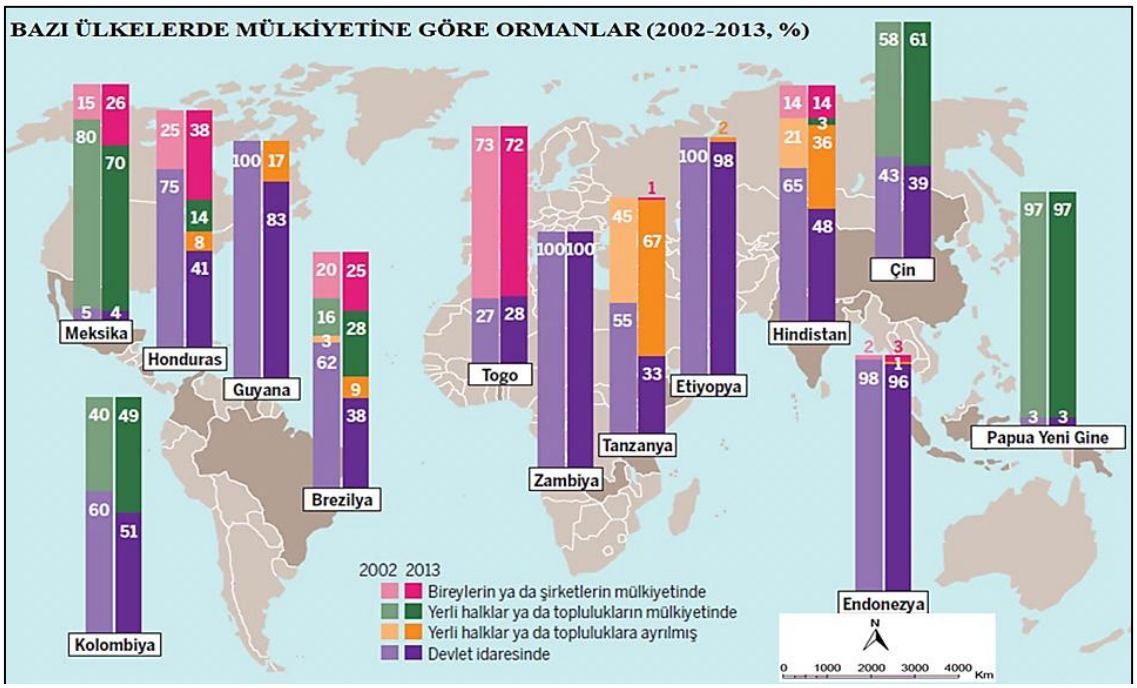
[9] Önemli toprak reformlarının günümüze kadar denendiği, Latifundia sisteminin yaygın olduğu Latin Amerika'da arazi sahiplerinin %3-4'ü tarımsal toprakların %60-80'ini ellerinde bulundurmaktadırlar (Tümertekin ve Özgüç, 2012).

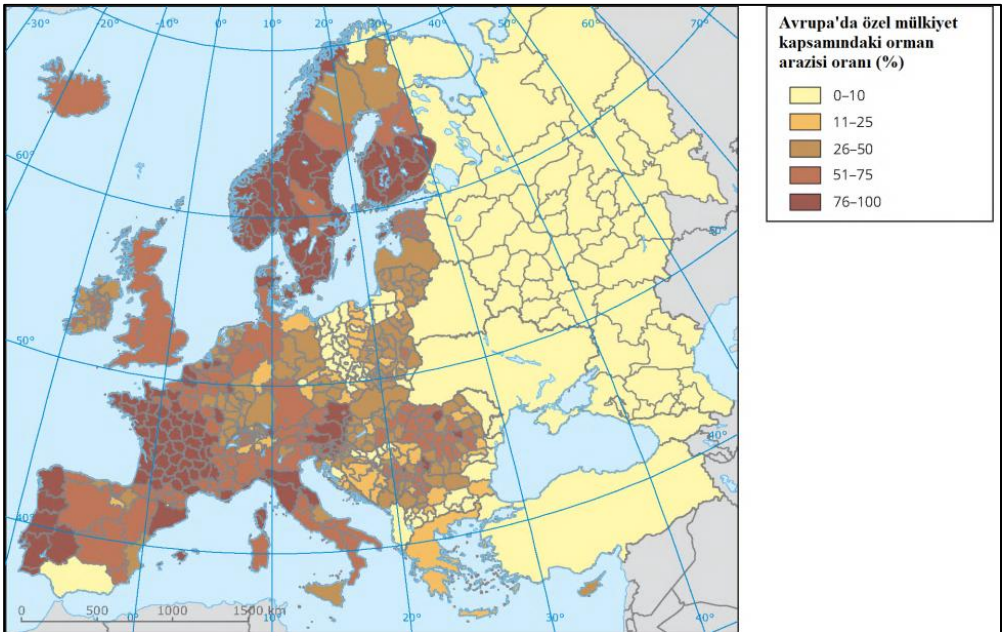
Şekil 4: Küresel Arazi Mülkiyeti ve Mülk Haklarının Durumu (WORLD RESOURCES INSTITUTE. 2018).

Bu çerçevede Rusya'daki toprak mülkiyetindeki sert dönüşüme değinmek gereklidir. Bilindiği gibi 1917 Ekim Devrimi sonrası çıkartılan Toprak Kararnamesi ile sosyalist toprak mülkiyetine geçen SSCB, 1990 Toprak Reformu Yasası'yla kapitalist mülkiyete geçiş yapmıştır. Böylesi bir ortamda 1991'de SSCB dağılmış ve Rusya Federasyonu kurulmuştur. Rusya'da 1990 Toprak Reformu Yasası'ndan günümüze kapitalist mülkiyete geçiş ivme kazanmış, devlet ve kolektif çiftliklerinin (sovhoz ve kolhozların) önemli kısmı büyük firmaların eline geçmiştir. Nitekim tarım alanlarının %86'sının tarımsal işletmeler tarafından kullanıldığı Rusya'da bu alanların %72'si büyük tarımsal işletmelerin elinde bulunmaktadır (Turan, 2011). Diğer bir deyişle Rusya'da geniş halk kitleleleri mülksüzleştirilmiş olup 1994'ten itibaren her yıl kentsel-kırsal alanlarda araziler satın alınmakta veya kiralanmaktadır (SOIL ATLAS, 2015; Gülersoy ve Girgin, 2017).

Değinilmesi gereken diğer bir husus da ormanların mülkiyet durumudur. Dünya çapında mevcut ormanların %84'ünün, korulukların ise %90'ının mülkiyeti kamuya yani devletlere aittir (Ayaz ve Gümüş, 2016). Kıtalar çerçevesinde bakılacak olursa özel orman mülkiyetinin Kuzey ve Orta Amerika'da (%30), Okyanusya'da (%24), Güney Amerika (%17) ve Avrupa'da (%10) ön planda olduğu Asya (%5) ve Afrika'da (%2) yaygın olmadığı görülmektedir. Söz konusu durum ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin ABD, Kanada, İskandinav ülkeleri ve diğer Avrupa ülkelerinde (*İsviçre'de ormanların %80'i, Fransa'da %75'i, Estonya'da %63, Almanya'da %46'sı, Litvanya'da %36'sı özel orman statüsündedir. Türkiye'de bu oran %1'in altındadır*) ormanların önemli bir bölümü çeşitli büyüklüklerde özel şahısların elindedir (Yeşildağ, 2009). Az bir kısmı ise özel şirketlerin elindedir. Bu ormanlardan odun, kâğıt hamuru vb. amaçlarla ve izin verilen miktarlarda kesimler yapılmaktadır. Bir diğer işletme yöntemi veya amacı ise ormanların rekreasyon alanı olarak kullanılmasıdır. Bu amaçla bazı büyük ormanlık alanlar ulusal park olarak ilan edilmişlerdir (Şekil 5 ve 6).

Şekil 5: Bazı Ülkelerde Mülkiyetine Göre Ormanlar (SOIL ATLAS, 2015).

Şekil 6: Avrupa'da Özel Mülkiyet Kapsamındaki Orman Arazisi Oranı (%), (European Environment Agency (EEA), 2020).

Mevcut mülkiyet rejimi çerçevesinde dünyada bir yılda 13 milyon hektar orman tahrip edilmektedir. Nitekim 2000 yılından günümüze dünyanın en eski ormanlarının 40 milyon hektarı yok edilmiştir. Bunlar yanında yanlış arazi kullanım politikaları ve uygulamaları toprakların verim gücünü yitirmesine, çöllerin alanını genişletmesine ve dolayısıyla karbon depolama hacminin azalmasına neden

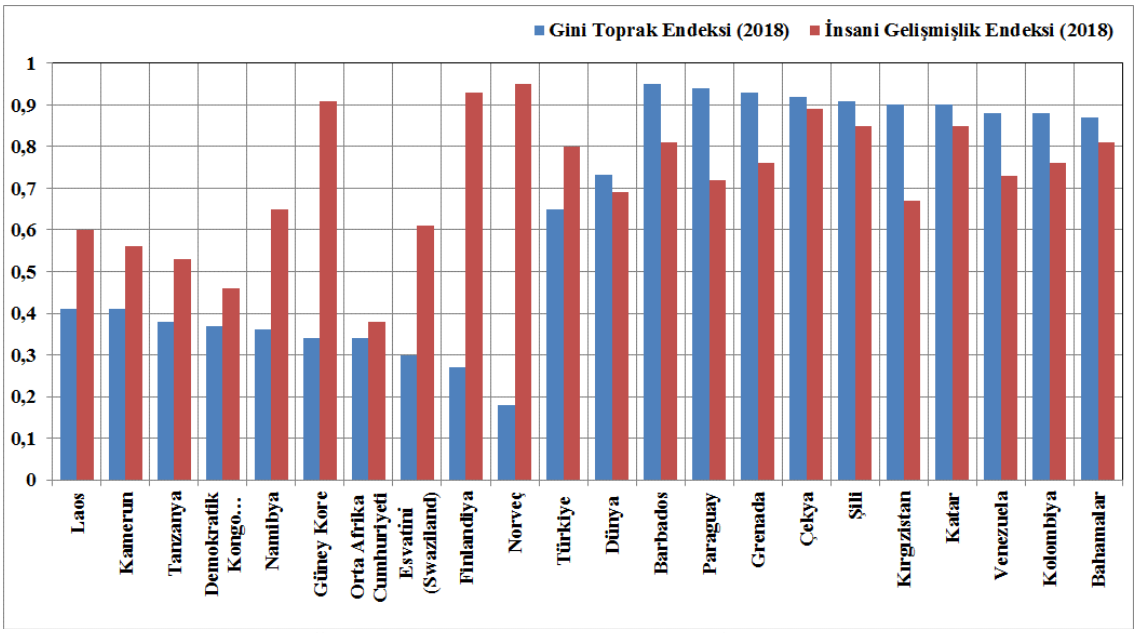
olmaktadır. Latin Amerika'da soya üretmek ve büyükbaş hayvan çiftlikleri oluşturmak amacıyla ormanlar tahrip edilmektedir. Nitekim Brezilya'da 1995'te Belçika yüzölçümü (30.000 km²), 2013'te ise Ordu ili yüzölçümü (5861 km²) büyüklüğündeki orman arazisi (SOIL ATLAS, 2015; Tümertekin ve Özgüç, 2012) tarım yapmak ve otlatma amacıyla temizlenmiştir (Şekil 5 ve 6).

Bilindiği gibi özel toprak mülkiyeti birçok hakkı da birlikte getirmektedir. Nitekim toprak sahibi arazisinde tarım-hayvancılık yapabildiği gibi bu arazileri satabilir, miras bırakabilir, gerekli izin ve ruhsatı varsa üzerinde inşaat yapabilir ve etrafını çitleyerek diğer insanların buraya girmesine izin vermeyebilir. Ancak dünyanın önemli bir kısmı böylesine parsellere bölünmemiştir. Bazı topraklar kanunen ulusal hükümetlerin mülkiyetinde olmasına rağmen o topraklar üzerinde yaşayan insanlarca ortak (müşterek) kullanılmaktadır. İnsanlar söz konusu topraklarda meskenlerini inşa etmekte ve tarım-hayvancılıkla uğraşmaktadır. Başka bir deyişle müşterek topraklar geliri az olan insanların ana geçim kaynağı konumundadır. Uluslararası Arazi Koalisyonu (International Land Coalition)'na göre yaklaşık 2,5 milyar insan müşterek topraklar üzerinde yaşamını idame ettirmektedir. Günümüzde 8,5 milyar hektarlık bir alanın (*1,7 milyar hektarı milli park gibi koruma alanlarından oluşmaktadır*), diğer bir deyişle Antarktika hariç tutulursa dünya yüzölçümünün %65'inin müşterek arazilerden oluştuğu söylenebilir. Geniş kurak alanlar, ormanlar, çöller müşterek topraklara dâhil olup, bu alanlar yerküreye eşit bir şekilde dağılmamıştır. Müşterek topraklar genellikle Sahra Altı Afrika'da, Avrupa ve Asya'da yer almaktadır. Ancak insanlar yeryüzüne eşit dağılmadığı için kırsalda kişi başına düşen en geniş müşterek alan Okyanusya ve Amerika kıtalarında yer almaktadır (SOIL ATLAS, 2015).

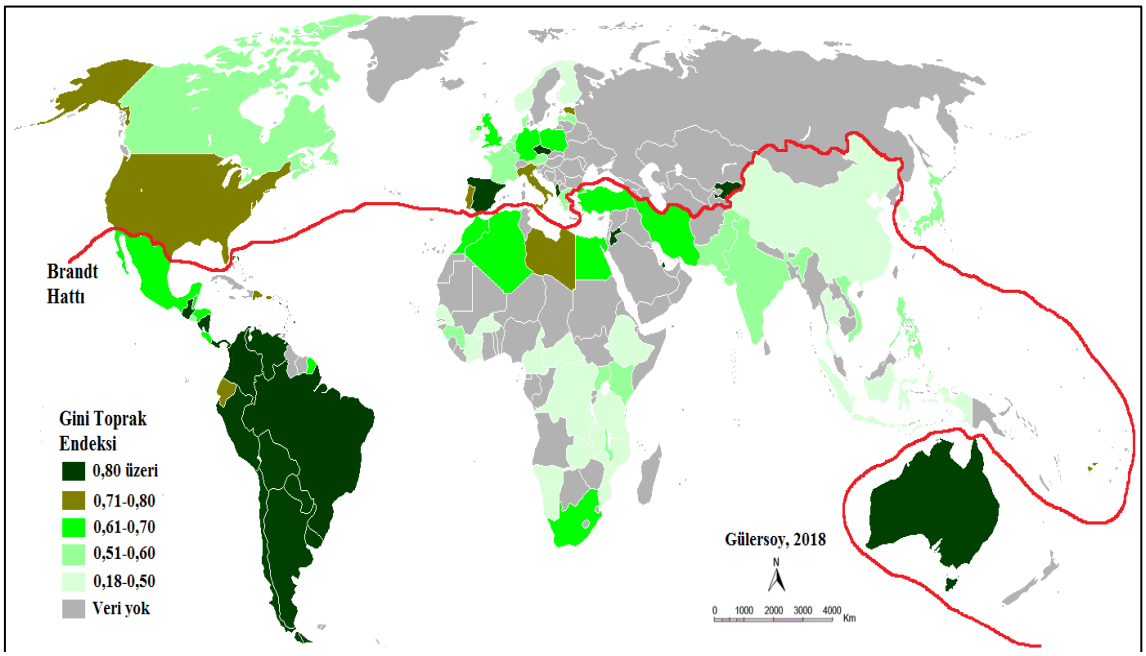
Bunlar yanında küçük üreticilerin fazla olduğu ülkelerde toprak haklarının muğlak ve mülkiyetin müşterek olması, yatırımcılar ve hükümetlerin o arazileri 'atıl' olarak değerlendirmelerine yol açmaktadır. Başka bir ifadeyle söz konusu topraklar üzerinde yaşayan ve tarım-hayvancılıkla geçimini sağlayan yerel halk dikkate alınmamaktadır. Arazi kapatma veya kiralama amaçlı anlaşmalar genel olarak şeffaflıktan uzak olup yerli üreticilerin anlaşmalarla ilgili bilgi almaları oldukça zordur. Toprak mülkiyetiyle ilgili kanunla korunan hakların olduğu durumlarda dahi yerli üreticiler genellikle sözü edilen haklarını kullanabilecek güçten mahrumdurlar (SOIL ATLAS, 2015; Gülersoy ve Girgin, 2017).

4.1.4. Küresel Ölçekte ve Bazı Ülkeler Açısından Gini Toprak Endeksi İle İnsani Gelişmişlik Endeksinin Karşılaştırılması

Gini Toprak Endeksi ile İnsani Gelişmişlik Endeksi (*ortalama yaşam süresi, okuma-yazma oranı, kişi başına düşen milli gelir vb. gibi kriterlere göre hesaplanır*) arasında bir uyum söz konusu değildir. Nitekim şekil 7, 8 ve 9 incelendiğinde bu durum daha iyi anlaşılabilir. Durumu ülkelerden örneklerle açıklamak yerinde olacaktır. Orta Afrika Cumhuriyeti'nin Gini Toprak Endeksi oldukça düşüktür, yani görece toprak mülkiyeti adildir, buna karşın İnsani Gelişmişlik Endeksinin düşük düzeyde olması, toprak mülkiyetinin refah düzeyinin birincil belirleyicisi olmadığını ifade etmektedir. Barbados'da Gini Toprak Endeksi çok yüksek olup toprak mülkiyeti adil değildir. İnsani Gelişmişlik Endeksi ise çok yüksek kategoride yer almaktadır. Bu örnekte görüldüğü gibi toprak mülkiyetinin adil olmadığı bir ülkede diğer değişkenlerin daha olumlu değerlere sahip olması refah düzeyinin nispeten yükselmesine neden olmuştur. Norveç ve Finlandiya'da Gini Toprak Endeksi düşük yani toprak mülkiyeti adil olduğu gibi İnsani Gelişmişlik Endeksi de oldukça yüksektir. Türkiye ise Gini Toprak Endeksi açısından orta düzeyde (0,65) yer alırken, İnsani Gelişmişlik Endeksi bakımından ise çok yüksek insani gelişme (0,80) kategorisinde yer almaktadır.

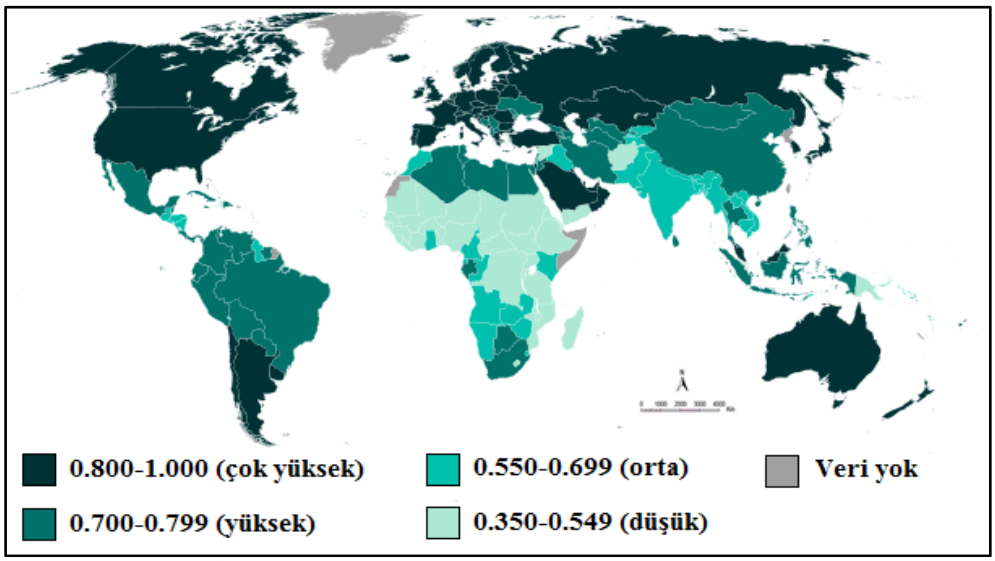
Şekil 7: Bazı Ülkelerde Gini Toprak Endeksi ile İnsani Gelişmişlik Endeksinin Karşılaştırılması (2018).

Şekil 8: Gini Toprak Endeksi ile Brand Hattı'nın Karşılaştırılması.

Bilindiği gibi Brandt Hattı, genel olarak İnsani Gelişmişlik Endeksini yansıtabilmektedir. Bu hattın kuzeyinde kalan ülkeler gelişmiş, güneyindeki ülkeler ise gelişmemiş ve gelişmekte olan kategorisinde yer almaktadır. Nitekim şekil 8'deki harita incelendiğinde Brandt Hattı'nın kuzeyinde yer alan İnsani Gelişmişlik Endeksi yüksek İspanya, Çekya, Arnavutluk, Kırgızistan ve Avustralya'da Gini Toprak Endeksi çok yüksek iken, İtalya, Estonya, ABD ve Portekiz'de ise yüksektir. Başka bir deyişle bu

ülkelerde toprak mülkiyetinde eşitsizlik söz konusudur. Bunların aksine Brandt Hattı'nın güneyindeki İnsani Gelişmişlik Endeksi düşük Afrika (*Senegal, Lesotho, Etiyopya, Mozambik, Zambiya, Botsvana, Togo, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Kamerun, Tanzanya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Namibya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Svaziland (Eswatini), Uganda, Kenya, Gine, Malavi, Ruanda*), Güney-Güneydoğu Asya (*Nepal, Çin, Tayland, Endonezya, Laos, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Filipinler, Vietnam*) ülkelerinde Gini Toprak Endeksi az veya en az düzeydedir. El Salvador ve Batı Samoa için de aynı durum geçerlidir. Diğer bir ifadeyle bu ülkelerde toprak mülkiyetinde eşitlik vardır (Şekil 7, 8, 9). Görüldüğü gibi Gini Toprak Endeksinin düşük olması gelişmişliğin göstergelerinden birisi değildir. Ancak Gini Toprak Endeksi düşük (toprak mülkiyetindeki görece adaletli) olan ülkelerde gerekli finansal vb. desteklemeler ve uygulamalarla sosyo-ekonomik hatta kültürel refah yükseltilebilir.

Şekil 9: Dünya İnsani Gelişme Endeksi Haritası (2018 yılı verilerine göre), (Wikiwand, 2019'dan yararlanarak).

4.1.5. Küçük Çiftçilerin ve Küçük Çiftliklerin Dünya Bölgelerine Göre Dağilimi (%)

Küresel toprak mülkiyetini küçük çiftlikler ve çiftçiler açısından da değerlendirmek mümkündür. Küçük çiftliklerin oranı Asya-Okyanusya'da (Özellikle Çin, Hindistan[10]) %90'ın üzerindeyken, Afrika'da %90, Avrupa'da %89, Latin Amerika'da %80 ve Kuzey Amerika'da %77, Türkiye'de ise %84'tür. Bu noktada sorgulanması gereken asıl husus küçük çiftçilerin elindeki toprakların oranlarıdır. Nitekim küçük çiftliklerin elindeki toprakların oranı Afrika'da %15, Avrupa'da %17, Latin Amerika'da %19, Kuzey Amerika'da %26 ve Asya-Okyanusya'da %35, Türkiye'de ise %42'dir. Çin'de küçük çiftliklerin elindeki toprakların oranının %71 olması dikkat çekicidir. Bu oran Gini Toprak Endeksi'yle uyum göstermektedir (Şekil 1). Ancak Gini Toprak Endeksi'nin en az ve az olduğu Afrika ülkelerinde küçük çiftçilerin elindeki toprakların oranının düşük olması sorgulanması gereken bir husustur. Söz konusu durum verilerin elde edilmesinde ve işlenmesindeki farklılıklarla ilgili olmalıdır. Küçük çiftliklerin ortalama arazi büyüklüğü ise Kuzey Amerika'da oldukça yüksekken

[10] Asya ülkelerinde tarım işletmeleri çok küçük ünitelerden oluşmaktadır. Örneğin Japonya tarım reformu uygulamalarına rağmen çok küçük tarım işletmelerinin (8-10 dönüm) hâkim olduğu bir ülkedir. Hindistan ve Çin'de durum daha kötüdür. Hindistan'da çiftçi ailelerin %70'i 2 hektardan küçük işletmeleri işler. Çin'de ise devlet çiftlikleri hariç tutulursa komün tarım işletmeleri pek büyük değildir (Doğanay, 2007).

(68 ha), Latin Amerika'da 10, Afrika ve Avrupa'da 2,2, Asya-Okyanusya'da ise 1,6 hektardır (Tablo 3).

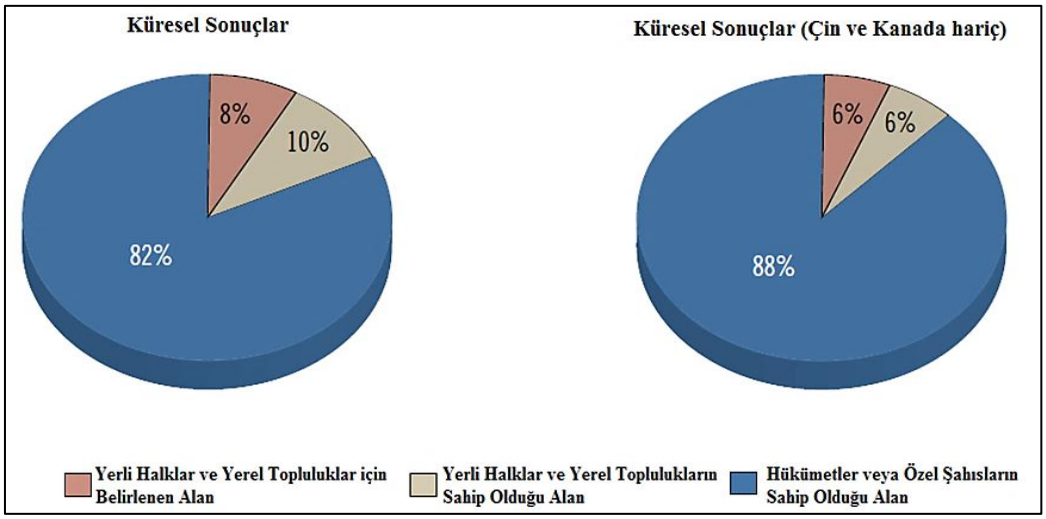
Tablo 3: Küçük Çiftçilerin ve Küçük Çiftliklerin Dünya Bölgelerine Göre Dağılımı (%), (FAO, 2018; GRAIN, 2018).

	Küçük Çiftliklerin Oranı (%)	Küçük Çiftçilerin Elindeki Toprakların Oranı (%)	Küçük Çiftliklerin Ortalama Arazi Büyüklüğü (ha)
Asya-Pasifik	93,9	34,7	1,6
Çin	*99,8*	*70,9*	*1,8*
Hindistan	*92,2*	*39,6*	*0,6*
Afrika	89,6	14,7	2,2
Latin Amerika-Karayipler	80,1	19,3	9,7
Kuzey Amerika	76,8	26,1	67,6
Avrupa	88,5	17,4	2,2
DÜNYA	92,3	24,7	2,2

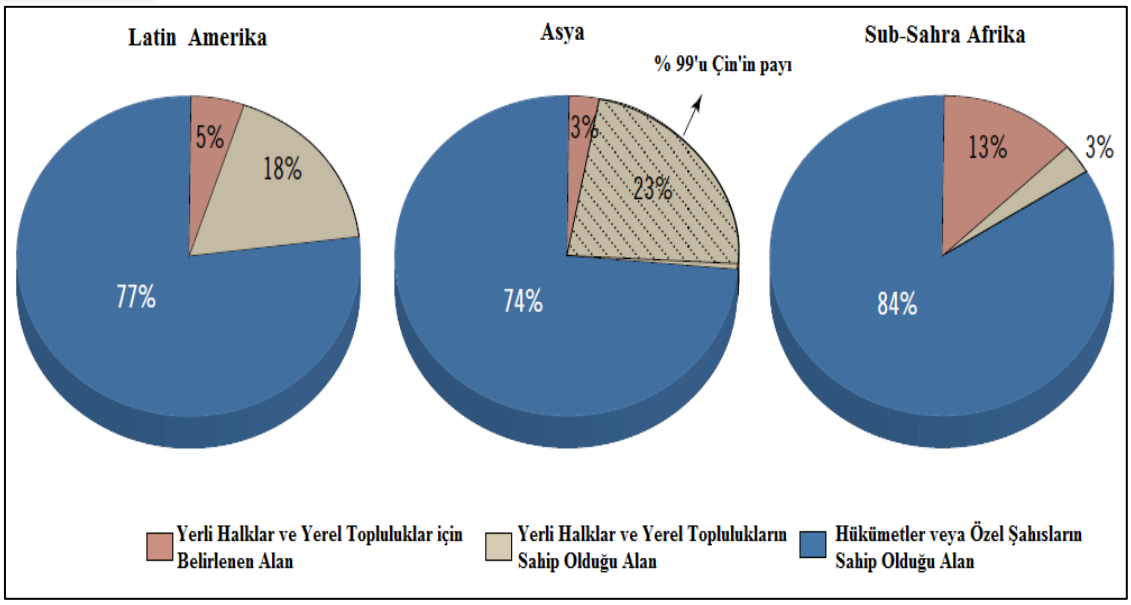
4.1.6. Yerli Halkın ve Yerel Toplulukların Mülkiyet Durumu

Küresel ölçekte toprak mülkiyetini yerli halklar ve yerel topluluklar açısından irdelemek te mümkündür. Nitekim küresel açıdan yerli halkların ve yerel toplulukların sahip oldukları alan, toplam arazinin yalnızca %18'ini oluştururken, %82'si ise hükümetler veya özel şahısların elindedir. Bu oran Çin ve Kanada hariç tutulduğunda %88'e çıkmaktadır (Şekil 10).

Yerli halkın ve yerel toplulukların sahip oldukları alan toplam arazinin Latin Amerika'da %23'ünü, Asya'da %26'sını (%99'u Çin'e aittir) ve Sub-Sahra Afrika'da %16'sını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle hükümetler veya özel şahısların elindeki toprakların oranı Latin Amerika'da %77, Asya'da %74 ve Sub-Sahra Afrika'da %84'tür (Şekil 11).

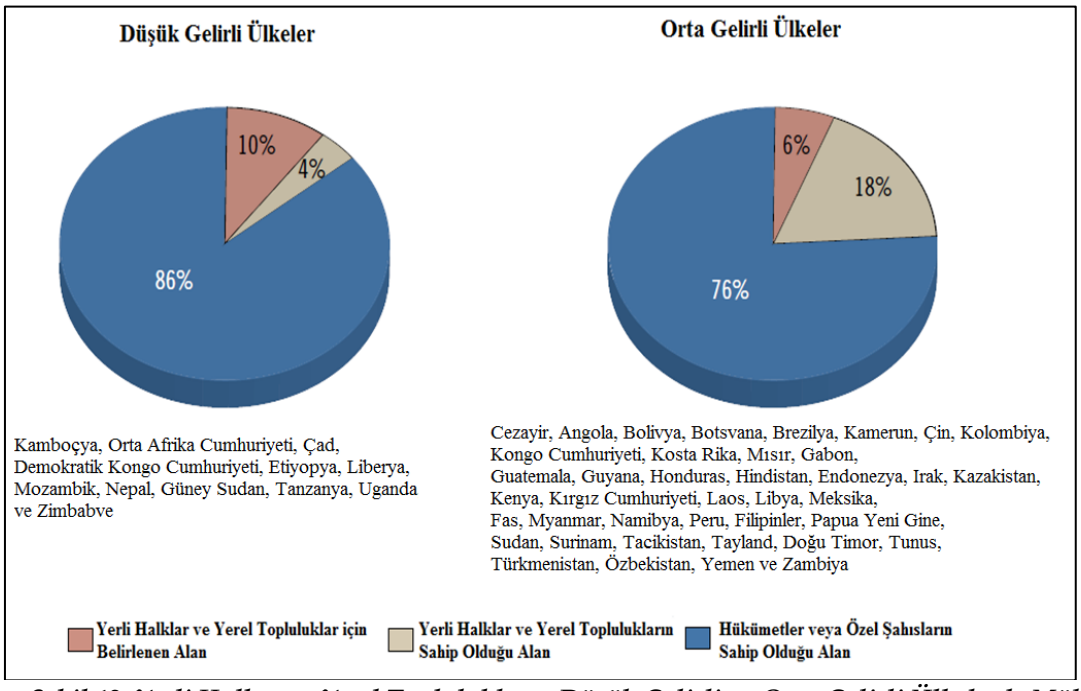

Şekil 10: Yerli Halkın ve Yerel Toplulukların Küresel Ölçekte Mülkiyet Durumu (RIGHTS and RESOURCE, 2018).

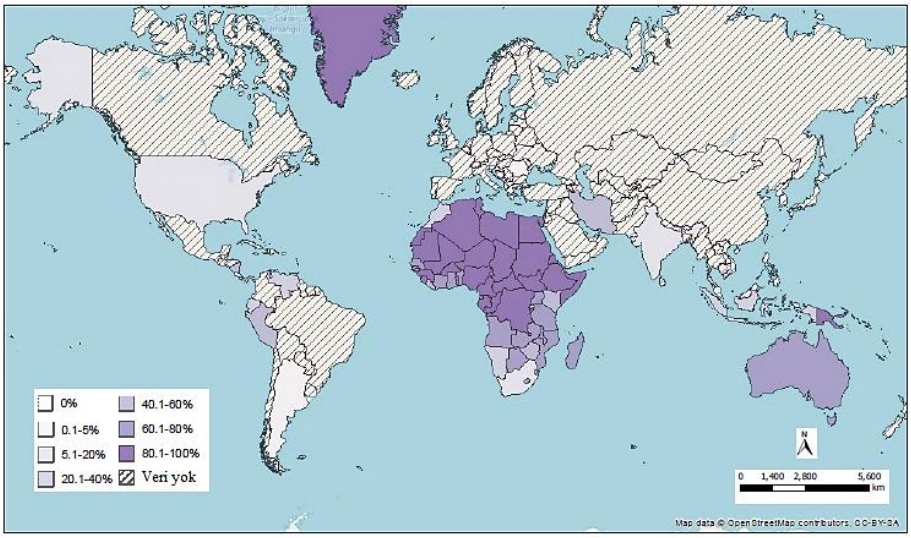
Şekil 11: Yerli Halkın ve Yerel Toplulukların Latin Amerika, Asya ve Sub-Sahra Afrika'da Mülkiyet Durumu (RIGHTS and RESOURCE, 2018).

Yerli halkın ve yerel toplulukların düşük gelirli ve orta gelirli ülkelerde mülkiyet durumu (%) incelendiğinde de düşük gelirli ülkelerde arazilerin %86'sı, orta gelirli ülkelerde ise %76'sı hükümetler veya özel şahısların mülkiyetinde olduğu görülmektedir (Şekil 12). Bu durum geri bıraktırılmış ülkelerdeki sömürgecilik sürecinin günümüze yansımaları yanında ülkelerin kendi içlerindeki ekonomik, sosyal istikrarsızlığın devam edegelmesiyle ilgili olmalıdır.

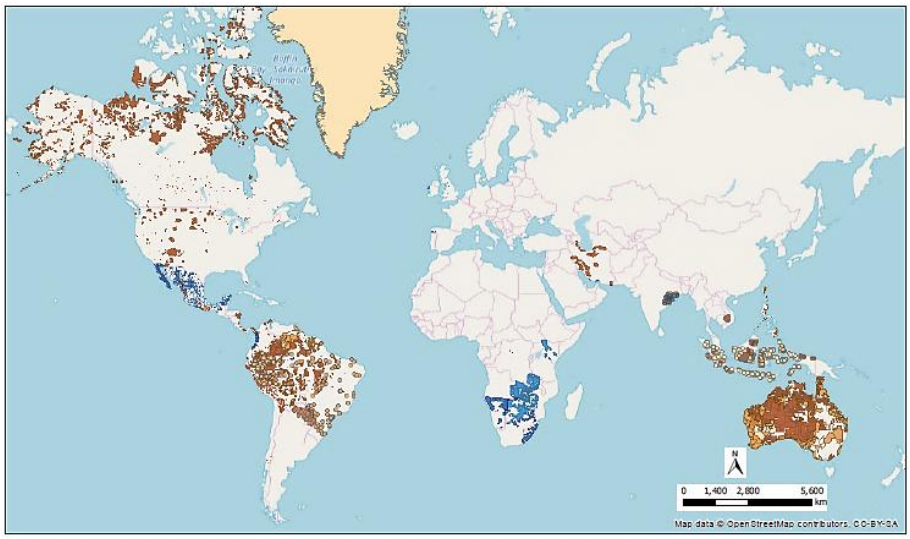

Şekil 12: Yerli Halkın ve Yerel Toplulukların Düşük Gelirli ve Orta Gelirli Ülkelerde Mülkiyet Durumu (%), (RIGHTS and RESOURCE, 2018).

Bunlar yanında yerli halkların ve yerel toplulukların elinde bulunan toprakların nispeten fazla olduğu ülkelerde de mülkiyetin yasal durumuyla ilgili ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır (LandMark, 2019). Nitekim şekil 13 ve 14 incelendiğinde özellikle Latin Amerika'da, Afrika'nın güneyinde, Güneydoğu Asya'da ve Avustralya'da söz konusu arazilerin henüz yasal bir statüye sahip olmadığı görülmektedir. Şekil 13'te taralı alanlarla ilgili veri yoktur ve bu ülkelerdeki yerel halkların ve yerel toplulukların elindeki arazilerin mülkiyet açısından geleceği belirsizdir (Şekil 13 ve 14).

Şekil 13: Dünya Üzerinde Yerli Halkların ve Yerel Toplulukların Elinde Bulunan Araziler (%), (LandMark, 2019).

Şekil 14: Dünya Üzerinde Yerli Halkların ve Yerel Toplulukların Elinde Bulunan Toprakların Yasal Durumu (LandMark, 2019).

Yukarıdaki haritada (Şekil 14) kahverengi, yerli halkların; mavi, yerel toplulukların topraklarını ifade eder. Koyu kahverengi ve koyu mavi, bu toprakların kayıtlı olduğu veya yasal olarak onaylandığı anlamına gelir. Açık kahverengi ve açık mavi, söz konusu arazilerin henüz resmileştirilmediğini ifade

eder (LandMark, 2019).

4.2. Türkiye'de Toprak Mülkiyet Yapısına Genel Bir Bakış

Bu araştırma küresel ölçekte toprak mülkiyetini coğrafi bakış açısıyla incelemeyi amaçladığı için Türkiye'de toprak mülkiyet yapısına genel olarak değinilecektir. Sözü edilen konunun ilerleyen süreçte tarafımızca ayrıntılı olarak irdelenmesi hedeflenmektedir.

Günümüz Türkiye'sinde eşitsiz toprak mülkiyeti ve kırsal yapının geriliğinin ortaya çıkmasında 16. yüzyıl sonundaki güç ilişkileri etkili olmuştur. İltizam sistemiyle artarak devam eden yapı değişikliği, toprakta özel mülkiyetin eşitsiz dağılımına yol açmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı tarım ekonomisinde zengin toprak ağaları ve onlar için çalışan topraksız köylülerden oluşan yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Tanzimat döneminde (1839-1876) özel mülkiyet haklarının verilmesi aynı zamanda büyük çiftliklerin oluşmasına da neden olmuştur. Bu dönemde Osmanlı köylüsü zorla bir mülksüzleştirilme süreci yaşamıştır. 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'yle yerli ve yabancı kişilerin elinde geniş araziler toplanmış ve köylünün ırgatlaşmasının yolu açılmıştır. Yine yabancıya toprak satışına izin veren 1867 Nizamnamesi'yle birlikte Ege ve Akdeniz bölgelerinde Avrupa sermayesi ile Avrupa pazarları için üretim yapan çiftlikler kurulmuştur. Nitekim Batı Anadolu tarımında kapitalizmin gelişme süreciyle beraber Karaosmanoğulları gibi uçsuz bucaksız topraklara sahip ailelerin topraklarını ortakçılık veya yarıcılık usulüyle işleyen ya da kendi küçük tarlalarında çalışan mülk sahibi köylüler topraklarından atılmış ve mülksüzleştirilmişlerdir. Sözü edilen durum, bölgenin farklı yörelerinde değişik hızda ve genişlikte yaşanmıştır. Bariz olarak da yabancıların ve özellikle de İngilizlerin elindeki araziler üzerinde gerçekleşmiştir (Kurmuş, 2012). Osmanlıda toprak mülkiyeti adaletsizliği[11], Cumhuriyet dönemiyle birlikte esaslı bir değişiklik geçirmemiş[12] (*gerçek anlamda bir toprak reformu yapılamadığından*) ve toprakların adaletsiz dağılımı günümüze kadar devam etmiştir (Avcıoğlu, 1969; Barkan, 1980; Tunçdilek, 1980; Cem, 2009; Kanbir, 2017). Bu adaletsizlik neoliberal politikalarla daha da derinleşmiştir.

Türkiye'de tarım arazilerinin mülkiyet ve tasarruf durumları hakkında net, sağlıklı veriler mevcut değildir. Nitekim Cumhuriyet'ten günümüze kadar toprakların yarısının tapu ve kadastro kayıtları yetersiz ve sağlıksızdır (Avcıoğlu, 1969; Barkan, 1980; Tunçdilek, 1980; Cem, 2009; Kanbir, 2017). Böyle olmakla birlikte 1980, 1991 ve 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri incelendiğinde kırsal yerleşme alanlarında tarımsal faaliyette bulunmayan hane halkı sayısının arttığı görülmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001). Yine 'Tarımsal İşletme Yapısı Araştırması 2006 yılı verilerine göre 20 dekardan küçük işletmeler toplam tarımsal işletmelerin %25'ini, 20-100 dekar arasındaki işletmeler toplam tarımsal işletmelerin %54'ünü, 100-200 dekar arası işletmeler toplam tarımsal işletmelerin %13'ünü ve 200 dekardan büyük işletmelerse toplam tarımsal işletmelerin %8'ini

[11] Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı Devleti'ndeki bütün mülkler ve vakıflar gözden geçirilerek, 20.000'den fazla köy ve mezra, sahiplerinin elinden alınmış ve tımarlı sipahilere dağıtılmıştır. Söz konusu araziler, tüm memleketteki mülk ve vakıfların ortalama %60-70'ini ifade etmektedir. Fatih'in saltanatının sonlarına doğru uygulanan bu toprak reformu, çıkarları bozulan bir zümrenin hoşnutsuzluğuna sebep olmuş, Fatih'in yerine tahta geçen II. Beyazıt bu reformu devam ettirmediği gibi eski toprak düzenini de geri getirmiştir (Gökbilgin, 2012).

[12] Cumhuriyetin erken döneminde çıkarılan genel ve özel yasalar toprakların özel mülkiyetini pekiştirmiştir. Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesiyle Osmanlı'dan kalan miri toprak düzeni de 1926'da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu kanunla aynı zamanda kişilerin tasarrufunda bulunan topraklara tam mülkiyet hakkı tanınmış ve bunların satışı kolaylaştırılmıştır. Medeni Kanun'un 639. maddesi çerçevesinde yerel güç sahibi kişiler, kamu topraklarını kendi mülkiyetlerine geçirmişler ve toprak reformu sorununun günümüze dek sürmesine yol açmışlardır (Kanbir, 2017). I. ve II. Dünya savaşları, buhranlar, kalkınma projelerinin sembolü olan barajların ve karayollarının inşası, tarım arazilerinin gittikçe büyük mülkiyetin elinde toplanması ve benzer farklı sebeplerle köylüler yoksullaşmış ve yaşam araçları olan topraklarını kaydederek her yerde göçmen konumuna düşmüşlerdir. Elbette büyük köylü kitlelerinin arazilerinden sürülmesinin en önemli etkilerinden birisi yabancılaşma, gittikleri yerlerde "adam yerine konmama", gettolaşma ve yabancı ortamlarda "tutunmaya" çalışırken yaşadıkları acılar ve kimsesizlik duygusudur (Köymen, 2017).

oluşturmaktadır. 200 dekardan büyük işletmeler tarım alanlarının %45'ini, 100-200 dekar arası işletmeler %21'ini, 20-100 dekar arası işletmeler %31'ini ve 20 dekardan küçük işletmeler ise %3'ünü işlemektedir. Bu tarım işletmelerinin %85'inde işletme sahibinin kontrolünde tarım yapılmaktayken, toprağı bulunmayan işletme sayısı %2'dir. Durum böyle olmakla birlikte yapılan bir araştırmada işletmelerin %48'inin, kiralamayla topraklarını büyüttükleri belirlenmiştir. Bu kiralamaları yapanlar daha çok büyük toprak sahipleridir (TÜİK, 2006; Tekeli, 2018). Bir diğer husus miras yoluyla vb. gibi nedenlerle gittikçe parçalanan tarımsal işletmelerin, büyük işletmeler tarafından satın alınması gerçeğidir.

Görüldüğü gibi Türkiye'de, tarım toprağı mülkiyetindeki adaletsizlikler sürmektedir. Artık tarım sayımlarının bile on yıllık periyotlarda yapılamadığı dönemin problemli verilerine karşın, 50 dönümden az toprağa sahip işletmeler (yoksul köylü) sayıca toplam işletmelerin %65'ini meydana getirmekte, toplam işlenen alanın ise %22'sini kontrol etmektedirler. Benzer oranlar 500 dönümden daha fazla toprağa sahip işletmeler (zengin köylü) için sırasıyla %1 ve %17'dir (TÜİK, 2006; SOIL ATLAS, 2015; Sunar, 2018).

Öte yandan Türkiye'de tarım arazilerinde parçalanma söz konusudur. Türkiye'de tarım alanlarının parçalı bir görünüme sahip olmasında doğal ortam özellikleri yanında arazi mülkiyet durumu da etkili olmuştur. Türkiye'de tarım işletmelerinin arazi mülkiyetinden kaynaklanan dengesiz dağılımının yanında, verimli arazi varlığının parçalı, birbirinden uzak ve dağınık olması, küçük parsellerden meydana gelmesi, tarımsal üretimden alınan verimi düşürmekte ve modern araçların kullanılmasını güçleştirmektedir (Emekli, 1996). Bir diğer husus ise, mevcut tarım işletmelerinin genellikle sahipleri tarafından işletilmesidir. Özellikle büyük kentlerin çevresindeki tarım alanlarında çalışan insanların, büyük şehirlerin çekim etkisiyle bu alanlara yerleşmeleri ve tarım dışı sektörlerde çalışmaya başlamaları ile mülkiyeti kendilerine ait söz konusu topraklar boş bırakılmakta, ürüne ortak olmak kaydıyla kiraya verilmekte veya satılmaktadır. Dolayısıyla; Türkiye'deki hızlı şehirleşme süreci, tarımın aleyhinde gerçekleşmektedir (Bayar, 2004; Durmuş ve Yiğit, 2014; Doğan, 2016). Bunun yanında 2011 Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı verilerine göre Türkiye'de tarım işletmeleri ortalama parsel sayısı 7 olup 22 milyon parselde tarım faaliyetleri yürütülmektedir. Böylesi bir durumun dünyanın hiçbir yerinde görülmediği uzmanlarca dile getirilmektedir. On yıllık süreçte ortalama parsel sayısının 4'den 7'ye yükselmesi, parçalanmanın önlenememesi durumunda parsel sayısının gelecekte hızla artacağını göstermekte, bu da tarım topraklarının niteliğinin kaybolması riskinin yanı sıra başta yoksulluk olmak üzere ekonomik, sosyal ve çevre problemlerinin hızla artacağına işaret etmektedir (Gün, Dellal ve Ünüvar, 2012).

Sözü edilen durum, tarım topraklarının tasarruf şeklinin değişmesine, kırsal alanda yaşayan ve farklı sektörlerde istihdam edilemeyen nüfusun yoksullaşmasına ve tasarruf biçiminin değişmesi nedeniyle yeni sorunlara yol açmaktadır (Gün, Dellal ve Ünüvar, 2012). Genel olarak 50 dekarlık bir arazi, bir çiftçi ailesinin geçimini sağlayabilmesi için yeterli değildir. Tarımsal işletmelerin verimli olabilmesi için parsel büyüklüklerinin en az 2 ha (20 dönüm)'dan az olmaması gerekir. Oysa ki orta ve uzun vadede sulanan ve kuru tarım alanlarında optimum tarım işletme büyüklüğü belirlenerek (*sulu alanlarda 90 da ve kuru alanlarda 130 da gibi*) her türlü alt yapı vb. desteklemeler söz konusu ölçeklere göre yapılmalıdır (Doğanay, 2007; Gülersoy, 2008).

Öte yandan Türkiye, neoliberal sürecin başladığı 1980'li yıllarda "bilgisayar mı üretmek önemli, buğday mı?" sorusuna "her ikisini de üretebiliriz" şeklinde cevap verememiştir. 2000'lerde ise "*tarım köylünün işi değildir*" dayatmasına karşı güçlü bir muhalefet olmamıştır. Günümüzde Türkiye'nin tarımsal bakımdan işlenen alanları son on yılda 28 milyon dönüm azalmış olup, mera varlığı 50 yıl öncesinin yarısına gerilemiştir. Söz konusu süreçte kırsal araziler boşalmış, kırsal nüfus yaşlanmış, böylesi bir ortamda tarım ve gıda ithalatına yılda 18 milyar dolar para harcanmıştır. Diğer bir ifadeyle

Türkiye ekonomisi kent rantına teslim olmuş, büyüme politikaları için doğal kaynakları heba edilmiştir (SOIL ATLAS, 2015).

Bu topraklarda yüzyıllar boyunca denetim altında tutularak varlığını devam ettirmiş olan ve "büyük yıkımlara/felaketlere" kayıtsız kalmakla suçlanan küçük köylü, Türkiye'nin tarih sahnesinden sessizce çekilmektedir. 1980'den günümüze uygulanan neoliberal politikalar (*üretim girdilerinin maliyetinin artması ve üretilen ürünlerin fiyatının maliyetin altında belirlenmesi*) köylüleri hızla yoksullaştırmış ve mülksüzleştirmiştir (SOIL ATLAS, 2015). Nitekim birçok bölgede küçük ve orta köylünün toprakları ipotek altındadır. Bu durum köyden kente göçü de hızlandırmıştır.

Türkiye topraklarının üçte ikisi devlet mülkiyetindedir (Yırtıcı, 2011). Böyle olmasına karşın, Türkiye'de toprak gaspı adeta yöneticiler eliyle mümkün kılınmaktadır. Nitekim maden şirketlerinin Türkiye yüzölçümünün %54'ünden daha fazla bir sahada ruhsat almış olması, çevre sorunlarının artması yanında arama faaliyetleri sürecinde toprakların gasp edilmesine de neden olmaktadır. Aynı durum nehir tipi HES'ler, verimli tarım alanlarına kurulan termik santraller, güneş ve rüzgâr enerjisi santralleri için de söz konusudur. Başka bir deyişle Türkiye'de devlet-şirket ittifakı özellikle kırsal alanlardaki mülksüzleştirmenin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır (SOIL ATLAS, 2015).

Ayrıca 2014 yılı başından Temmuz ayı ortasına kadar geçen sürede 39'u HES, 5'i baraj ve HES, 35'i RES ve 41'i enerji iletim hatları için olmak üzere toplam 165 acele kamulaştırma kararı alınmıştır. Fakat acele kamulaştırma, geniş bir toplumsal mutabakat sağlanmasına gerek duyulmadan, toplumsal muhalefet kanallarına kapalı bir uygulamadır. Bir başka deyişle, arazi gaspıdır. Nitekim herhangi bir projenin milli ekonomiye yarar sağladığına hükmedildiğinde tarımsal niteliği olan araziler devletin farklı kurumlarınca gasp edilerek piyasa ölçütlerine göre daha kârlı kullanımlara açılabilmektedir (SOIL ATLAS, 2015; Gülersoy ve Girgin, 2017).

Bunlar yanında 2012 yılında yapılan ve kamuoyunda 2B yasası[13] olarak bilinen düzenleme ile Orman Kanunu'nda yapılan değişiklikle orman niteliğini yitirmiş arazilerin orman rejimi dışına çıkarılması ve hazine elinden çıkarılarak özel mülkiyete açılması kolaylaşmıştır. Söz konusu süreçte 2B arazilerinin satışı için belirlenen rayiç bedellerin çok yüksek olması, bu arazilerde yıllardır geçimlik tarım yapan orman köylülerinin üretim yaptıkları toprakların genellikle inşaat sektörüne açılmasına ve köylülerin topraklarından koparılmalarına yol açmıştır (Ünal, 2017).

Benzer bir süreç, 2012'de çıkartılan Büyükşehir Yasası ile yürürlüğe girmiştir. Büyükşehir olan merkezlere bağlı köylerin tüzel kişiliklerini kaybedip mahalle statüsüne geçmesi, köy taşınmazlarından olan tarımsal nitelikli arazilerin kentsel alan kapsamına alınmasını kolaylaştırmış ve bu toprakların gasp edilmesine ortam hazırlamıştır.

Piyasa ekonomisinin girdi fiyatlarının yüksekliğiyle baş edemeyen ve doğrudan pazar bulamayan küçük kırsal üreticiyi aracılara mahkûm etmesi, borçlanmaların artmasına, mülksüzleşmeye ve bir nevi arazi gaspına neden olmaktadır.

Günümüzde Türkiye'de topraktan elde edilen rant, en önemli sermaye birikim araçlarından birisidir. Sözü edilen süreçteki en önemli problem, Batıda toprak bir meta olarak piyasa ekonomisinin bir parçası iken, Osmanlı'dan miras merkeziyetçi devlet anlayışı ve toprak rejimine bağlı olarak toprak mülkiyetinin devletten özel mülkiyete geçmesi ve söz konusu durumla alakalı eşitsiz gelişmeyi engelleyici hukuki bir yapının mevcut olmamasıdır (Yırtıcı, 2011).

Türkiye'de "*topraklar ve doğal varlıkların ekonomiye kazandırılması*" adı altında yürütülen politika,

[13] Türkiye'de parçalar halinde ve belli bir süreç içerisinde uluslarüstü tarım kuruluşlarına ve onların yerli ortaklarına devredilmek istenen arazileri şöyle tasnif etmek mümkündür: 1-2B arazileri, 2-Mera alanları, çayırlar ve yaylaklar (hayvan otlatma alanları), 3-Küçük köylünün elindeki tarlalar (toprakların birleştirilmesi kanunuyla), 4-Devletin tasarrufuna uygun alanlar (mayınlı araziler, devlet üretme çiftlikleri gibi) (Ünal, 2017).

başka bir deyişle "*topraklar ve doğal varlıkların menkulleştirilmesi*", bütün doğal varlıkların ve devlet tarafından sunulan kamusal hizmetlerin özelleştirilmesini ifade etmektedir. Söz konusu durum vatandaşların önemli bir bölümünün mülksüzleştirilmesi, toprağın ayrıcalıklı toplumsal sınıfların eline geçmesi, devletin topraksızlaştırılması veya mali sermaye aracılığıyla menkulleştirilen toprakların küresel sermayenin kullandığı bir metaya dönüşmesi anlamına gelmektedir (Turan ve Bayram, 2010). Yaklaşık 60 yıldır siyasi nedenlerle geciktirilen mülksüzleşme günümüzde hızlanmış olup, tarımdaki istihdam kaybıyla (2 milyon kişiyi aşmıştır) kırsal alanlarda göç ve dolayısıyla toprak dağılımındaki kutuplaşma da artacaktır. Osmanlı Cumhuriyeti'nde 1913'te tarımsal nüfusun %1'i toprakların %39'unu elinde tutarken; Türkiye Cumhuriyeti'nde 1938'de nüfusun %0,25'i toprağın %14'ünü, 1950'lerde tarımsal nüfusun %0,7'si (bey-ağa) toprakların %20'sini, 1960 darbesi sonrası nüfusun %0,5'i toprağın %12'sini, 12 Mart 1971 darbesi sonrası nüfusun %1'i toprağın %22'sini, 12 Eylül 1980 darbesi sonrası nüfusun %0,8'i toprakların %12'sini ve 1990 sonrası tarımsal nüfusun %0,9'u toprakların %17'sini elinde bulundurmuştur. Durum günümüzde de farklı değildir. Diğer yandan Türkiye'de toprak reformu yerine tavsiye edilen tarım reformu, metropol (emperyalist) ülkelerin tarımı çökerterek biriken tarım-gıda stoklarına pazar yaratmak için dayatılmaktadır (Oral, 2013a).

Türkiye topraklarını bekleyen asıl tehlike, tarım arazilerinin arsalaşması ve bunun yanında tarım arazilerinin bazı kişilerin, şirketlerin veya tüzel kurum-kuruluşların satın alması yoluyla toplulaşmasıdır (Özuğurlu, 2013). 1985 sonrası belediyelere imar izni verilmesi ve 1990 sonrası konut kooperatifleri sayısının artması vb. bu durumun ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur. Son dönemde gündemde olan "*imar affı*", özellikle kırsal alanlarda söz konusu toplulaşmayı ve arazi degradasyonunu daha da hızlandırabilecektir.

4.3. Dünyada ve Türkiye'de Toprak Reformu Uygulamalarına Genel Bir Bakış

Bu bölümde dünyada ve Türkiye'de toprak reformu uygulamalarına genel olarak değinilecektir. Toprak reformu uygulamaları toprak mülkiyet yapısını belirlediği veya yön verdiği için irdelenmesi gerekir.

Toprak reformu uygulamaları, arazilerin yeniden dağıtımı, kira sözleşmelerindeki düzenlemelere dayanan kiracılık reformu, kiracıların kiraladıkları toprakların sahibi olmaları, parçalanmış parsellerin birleştirilmesi şeklindedir. Bu uygulamalar genellikle refah, gelir ve güç açısından oldukça belirgin dengesizliklerin mevcut olduğu alanlarda yapılmaktadır. Toprak reformunda ön plana çıkan husus, toprağın yeniden dağıtımıdır.

Bilindiği gibi Roma İmparatorluğu döneminde ilki M.Ö. 486 ve ikincisi 456'da çıkartılan *Ager Yasaları* ile topraksız çiftçi aileler toprak sahibi olmuşlardır. Böyle olmakla birlikte söz konusu toprak reformu tam olarak başarıya ulaşamamıştır (Doğanay, 2007; Dinler 2008; Türker, 2010). Toprak reformuyla ilgili asıl gelişmeler II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanmıştır. Bunun yanında Üçüncü Tarım Devrimi'nin (Yeşil Devrim) toprak reformuna ihtiyacı daha da artırdığı bilinen bir gerçektir[14].

Toprak reformu uygulamaları ülkeler ve bölgeler açısından farklılıklar göstermekte olup başarılı olup olmaması, mevcut hükümetlerin verdiği önem yanında uygulama sonrasında gerekli tedbirlerin alınması ve çiftçilerin bu uygulamayı özümsemesi ve örgütlenmeleriyle ilintilidir. Gelişmiş ülkelerde toprak reformu daha çok parçalanmış arazilerin toplulaştırılması, kiracılık ve ortakçılık ilişkilerini düzenlemek amacıyla yapılmıştır. Sosyalist ülkelerde ise toprak reformu arazilerin

[14] "*Yeşil Devrim sonrasında büyük arazi sahipleri kiracıları tarlalardan çıkarmakta, kiraları yükseltmekte ve işçi yerine makine kullanarak tarımsal teknolojiden tam anlamıyla yararlanma yolunu seçmektedirler. Yeşil Devrim'in etkileri özellikle büyük modern çiftçilerin ellerindeki sulamalı arazilerde nitelik bakımından büyük gelişmeler meydana gelirken, geçim için tarım yapanların daha fakir kurak alanlara mahkûm olmaları şeklinde bir gelişme ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de, Yeşil Devrim'in toprak reformunun yerine geçebileceğini söylemek mümkün değildir. Aslında yeni teknolojiler ne kadar çok benimsenirse "toprak reformu" da o kadar daha zorunlu hale gelmektedir*" (Tümertekin ve Özgüç, 2012).

sahiplerinden alınarak kolektif çiftliklere (kolhozlara) dönüştürülmesi şeklindeyken, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu kolektif işletmelerin kullanım hakları çiftçilere ve tarım işçilerine devredilmiştir. Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde ise toprak reformu, feodal yapının bertaraf edilmesi amacıyla topraksız ya da az topraklı çiftçilere toprak verilmesi, parçalanmanın önüne geçilmesi, arazi toplulaştırılması, sulama imkânlarının iyileştirilmesi ve kiracılık ve ortakçılık ilişkilerini düzenlemek amacıyla yapılmıştır.

Bunlar yanında İsveç, Danimarka, Almanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerinde 19. yüzyılda, İrlanda'da ise 20. yüzyılın başında toprak reformu tamamlanmıştır. Japonya'da İmparator Meiji, 1871'de feodalizmi sona erdirmiş ve toprakları kiracı ve işçilere devretmesi ile çok önemli bir reformu hayata geçirmiştir. 1949'a kadar arazi maliklerinin arazilerinin %80'den fazlası topraksız çiftçilere verilmiştir. Milyonlarca insan çiftçi örgütleri kurmuş, işlerini serbestçe belirleyen, üreten, ticaret yapan özgür bireylere dönüşmüşlerdir. Tayvan, II. Dünya savaşından sonra tarım reformu programının ilk safhalarında çiftlik alanlarının mülk sahibi çiftçiler tarafından işletilmesi maksadıyla adil olarak dağıtımına odaklanmıştır. İtiraz eden arazi sahiplerine askeri kurallar altında herhangi bir başka seçenek verilmemiştir. Japonya ve Tayvan, kamu arazilerinin kiracılara ucuz fiyatla satılması, verim artırıcı alt yapı (sulama) yatırımları ile eğitim, ilaç, gübre destekleri verilmesi ve çiftçilerin kooperatif-birlik olarak örgütlenmeleri ile çok hızlı gelişmişler, kalkınmışlar ve fakirlikle mücadelede büyük başarı elde etmişlerdir. *Pek çok bilim insanı sözü edilen ülkelerin dünyanın en gelişmiş ülkeleri arasında bulunmasını o zaman yapılan toprak reformuyla ilişkilendirmektedir* (Türker, 2010) (Tablo 4; Şekil 15).

Arazi toplulaştırma, toprak reformu içerisinde daha doğrusu tarım reformu içerisinde yer alan uygulamalardandır. Almanya'da 1550'de (Bavyera'da) uygulanan toplulaştırma yasal olarak 1871'de, Fransa'da ise 1865'te gerçekleştirilmiştir. Böyle olmakla birlikte, 12. ve 13. yüzyıllarda İtalya şehir devletlerinde dağınık haldeki tarımsal işletmeleri bir araya getirmek amacıyla girişimlerde bulunulduğu bilinmektedir. Kuzey Avrupa'da ve İngiltere'de toplulaştırma 18. yüzyılda başlamış ve günümüze kadar da tarım siyasetinin sürekli bir özelliği haline gelmiştir. Örneğin Danimarka'da 1781 yılında Konsolidasyon Yasası çıkarılmış ve geniş kapsamlı bir uygulama yapılmıştır. Hollanda'da (Batı Zeeland'da) ise 1790'lı yıllarda ilk toplulaştırma hareketi hayata geçirilmiştir. Almanya'da 1939'da 120 bin ve 1955'lerden sonra 1,7 milyon ha; Fransa'da ise 1917-1927 yılları arasında 200 bin ve 1960'da 2,5 milyon ha; Hollanda'da 1924-1960 yıları arasında 500 bin da arazi toplulaştırılmıştır. Arazi parçalanmasının önemli bir probleme dönüştüğü gelişmekte olan ülkelerin bazılarında toplulaştırma yapılmış ancak, Batı ülkelerindeki başarılar bu ülkelerde elde edilememiştir. Nitekim parçalanma probleminin şiddetli olduğu Güney Avrupa'da bu konudaki cılız girişimler de pek başarılı olamamıştır. Yunan hükümeti 1953'te toplulaştırma girişiminde bulunmuş, İspanya ve Fransa'da olduğu gibi eski remembrement (*çiftçiler arasında toprak değişimi yoluyla toplulaştırma*) sürecini hayata geçirmeye çalışmıştır. 1953 ve 1959'da çıkarılan yasalarla Yunanistan'da ortalama parsel sayısı 10 adedi bulan parçalanmış 1,4 milyon ha kadar tarım arazisi birleştirilmiştir. Portekiz, İtalya ve başka Akdeniz ülkelerinde ise parçalanmayı engelleyecek herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Hindistan'da ise 1947'de çıkarılan bir yasayla toprakların parçalanması ve satılması yasaklanmıştır. Söz konusu yasaya göre, örneğin Uttar Pradesh eyaletinde en küçük tarım işletmesi alanı 2,5 ha ve Mandha Pradesh eyaletinde ise sulanmayan arazilerde 6 ve sulanan arazilerde 2 ha kadardır. Kenya'da ise 1950'li yıllarda hayata geçen ve arazi parçalanması, topraksızlık gibi problemler karşısında isyan eden göçebe tarımcı Kikuyuları (Mau-Maular) "köyleştirme" projesi kapsamındaki toplulaştırmada kısmen başarılı olunmuştur (Tablo 4; Şekil 15).

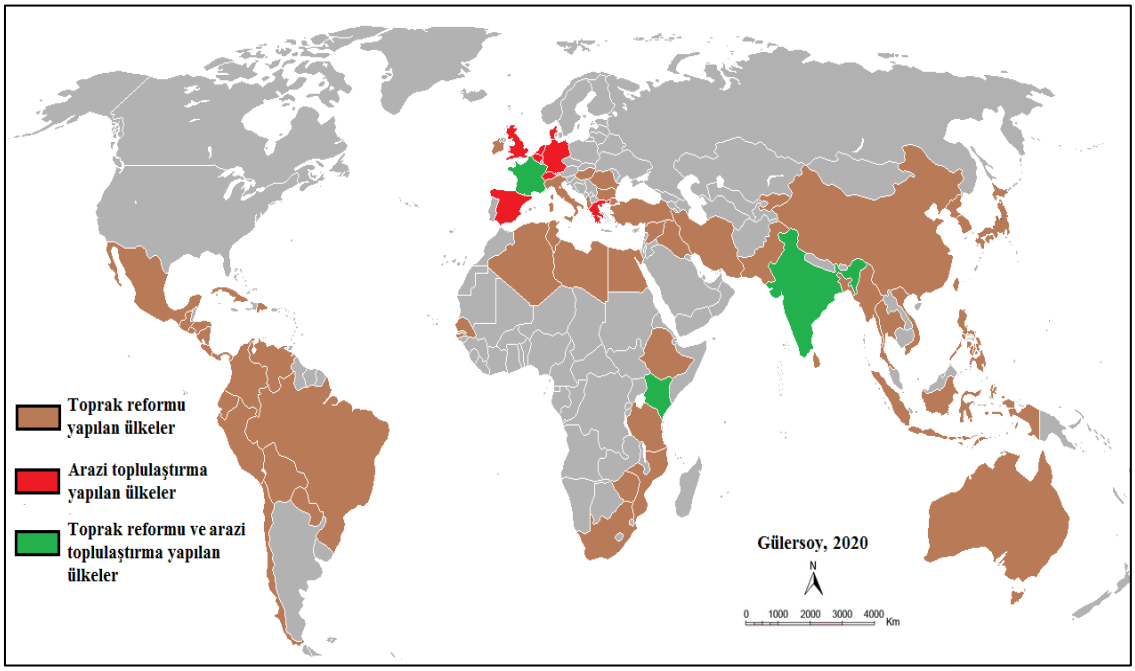
Tablo 4: Bazı Ülkelerde Toprak Reformu Uygulama Yılları (Bandyopadhyay, 1996; Doğanay, 2007; Usta, 2017; Albertus, Brambor and Ceneviva, 2018; King, 2018; Britannica, 2020; Türker, 2010; Voxdev, 2020; Wikipedia, 2020).

Sıra	ÜLKE	YIL	Sıra	ÜLKE	YIL
1	Japonya	1871	**28**	Meksika	1915-1934
2	Tayvan	1946	**29**	Bolivya	1953-2006
3	Güney Kore	1950	**30**	Şili	1962-1973, 1993
4	Kuzey Kore	1946	**31**	Guatemala	1953, 1998
5	Myanmar (Burma)	1948-1953	**32**	Kolombiya	1961
6	Çin	1949	**33**	Kosta Rika	1961
7	Vietnam	1953-1956 (Kuzey), 1970 (Güney)	**34**	Küba	1959-1990
8	Tayland	1954, 1977	**35**	Dominik Cumhuriyeti	1962
9	Hindistan	1950	**36**	Ekvator	1960
10	Pakistan	1959, 1972	**37**	Paraguay	1960
11	Bangladeş	1984	**38**	Peru	1962
12	Sri Lanka	1972, 1975	**39**	Honduras	1960
13	Endonezya	1960	**40**	Panama	1960
14	Filipinler	1964-1986, 2014	**41**	Nikaragua	1960-
15	Mısır	1952	**42**	Venezuela	1960-1990, 2001-2003
16	Güney Afrika	1994	**43**	Brezilya	1964
17	Cezayir	1963	**44**	El Salvador	1992
18	Senegal	1964	**45**	İran	1951
19	Etiyopya	1974	**46**	Irak	1958
20	Mozambik	1979	**47**	Suriye	1958
21	Zimbabwe	1980, 1992	**48**	Türkiye	1973
22	Kenya	1950, 2009	**49**	Fransa	1961
23	Tunus	1962-1969	**50**	İtalya	1950
24	Tanzanya	1967	**51**	Romanya	1945
25	Libya	1969	**52**	Bulgaristan	1945
26	Kırgızistan	1991, 1994	**53**	Macaristan	1945
27	Avustralya	1976-2004	**54**	Arnavutluk	1946, 1958-1962, 1991

Ülkemizde Avrupa'ya göre oldukça geç başlayan arazi toplulaştırma çalışmaları ilk kez 1961'de Konya ili Çumra ilçesine bağlı Karkın köyünde yapılmıştır. Arazi toplulaştırması asıl olarak 1966'dan itibaren yürürlükte olan "Arazi Tevhidi Tüzüğü"ne göre Topraksu (*1984 yılında kapatılmış, yerine Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuş, bu kuruluş da 2005 yılında kapatılmıştır*) tarafından yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'de 1961-1992 yılları arasında 176 projede 119.452 hektarlık arazide toplulaştırma gerçekleştirilmiştir (Avcı ve Aşık, 1999; Doğanay, 2007; Tümertekin ve Özgüç, 2012). Bu açıdan Manisa'ya bağlı Tekeliler köyünde 1968'de uygulanan Arazi Toplulaştırma Projesi dikkat çekicidir. Köyde, toplulaştırmadan önce, her biri ortalama 6,1 dönüm büyüklüğündeki 626'yı bulan parsel sayısı, toplulaştırmadan sonra her biri ortalama 14,4 dönüm büyüklükte olan 267 parsele düşmüştür. Bu şekilde parsel sayıları üçte bire yakın azaltılmış, ortalama parsel büyüklüğünde ise %240 artış gerçekleşmiştir. Bunun yanında, eski durumda 4,9 olan her bir işletmenin ortalama parsel sayısı, yeni durumda 2,1'e düşürülmüş, yani parsel sayısında %42,8'lik bir azalma gerçekleşmiştir. Böylesi bir durum ortalama olup, birçok örnekte de parsel sayılarında daha önemli azalmalar sağlanabilmiştir.

Örneğin, toplam arazi varlığı 365.753 dönüm olan bir işletmenin 33 parseli toplulaştırmadan sonra 9'a, diğer bir işletmenin 6 parselden oluşan 47.715 dönümlük arazisi ise toplulaştırmadan sonra tek bir parsele indirilmiştir (Tümertekin ve Özgüç, 2012).

Tablo 4'te görülebildiği gibi toprak reformuyla ilgili asıl gelişmeler II. Dünya Savaşı sonrasında 1950 ve 1960'lı yıllarda mülkiyet haklarının yeniden düzenlenmesiyle birlikte yaşanmıştır (Tablo4; Şekil 15). Başka bir deyişle toprak reformu arazi kiracılığından arazi sahipliğine geçiş (daha çok Japonya, Kore ve Tayvan'da) ve kırsal alanlarda toprak ağalığının (feodalizmin) sonlandırılması şeklinde uygulanmıştır[15] (Türker, 2010; Tümertekin ve Özgüç, 2012).

Şekil 15: Toprak Reformu ve Arazi Toplulaştırma Yapılan Bazı Ülkeler.

Kırsal alanlarda toprak ağalığının (feodalizmin) sonlandırılması şeklindeki reformlar daha geniş bir uygulama alanına sahip olmuştur. Nitekim 1960 sonrasında Latin Amerika'da toprak reform uygulamalarıyla Bolivya, Brezilya, Kolombiya ve Venezüella'da küçük aile çiftlikleri oluşmuştur.

Hindistan ve Pakistan'da tarım reformu uygulamaları pek başarılı olamamıştır. Nitekim Hindistan'da 1947'de alınan önlemlerle toprakların parçalanması kısmen önlense de toprak kiracılığı devam etmektedir. Halkın önemli bir kısmı toprak sahiplerinden topraklarını kiralayıp, elde ettikleri ürünün %10 veya %30'unu kira karşılığı olarak vermektedirler (Doğanay, 2007). Güney Amerika ve Afrika'da ise arazi reformu oldukça geniş toprakların belli ellerde toplanmasını önleyememiştir.

Toprak reformu sosyalist ülkelerde, arazilerin sahiplerinden alınarak kolektif çiftlikler (kolhozlar) kurulması şeklinde uygulanmıştır. Sovyetler Birliği'nde 1929'da işletmelerin %4'ü kolektifken 1938'de ise hemen tamamı kolektifleştirilmiştir. 1950'de çözülmeye başlayan kolektif

[15] Böyle olmakla birlikte Devrim niteliğindeki reformlarda ise bazen, Bolivya'da olduğu gibi, köylülerin büyük estate arazilerini işgale kalkışmalarıyla toplu olarak istimlâk yapılır ve daha önceki arazi sahiplerine tazminat ödenmez. Aynı şekilde, Çin Komünist Partisi iktidara geldiğinde, tüm arazi sahiplerine hiç bir şey ödemeden istimlâk yoluna gitmişti. Kuzey Afrika'daki toprak reformlarında ise, Cezayir, Tunus ve Libya'da, çoğu Fransız ve İtalyanların sahip olduğu araziler çok düşük tazminatlarla alınıp yerli kırsal nüfusa dağıtılmıştır (Türker, 2010; Tümertekin ve Özgüç, 2012).

işletmeler 1972 yılına kadar gittikçe azalmıştır (254.000'den 32.300'e). 1990'larda kolektif işletmelerde mülkiyet ve yönetimle alakalı problemler ön plana çıkmıştır. İşletmelerin 9000'i özel işletmeciliği tercih ederken, 7000'i devlet işletmeciliğini tercih etmiştir. Yüksek enflasyon ve yüksek fiyatlar kolektif işletmelerin üretim yapmasını zorlaştırmış ve Rusya 2003 yılında çiftlik topraklarının satışına izin vermiştir.

Yapılan reformlarla toprağın devlete ait olduğu ve köylülerin birlikte ortak üretim yaptıkları kolektif çiftlikler modeli (Doğu Avrupa'da Bulgaristan, Macaristan, Romanya; Asya'da Kore, Vietnam; Latin Amerika'da Küba, Meksika ve Nikaragua'da) ön plana çıkmıştır.

Küba toprak ve tarım reformlarının ön plana çıktığı ülkelerden birisidir. 1959, 1970 ve 1990 yıllarında gerçekleştirilen düzenlemelerle büyük çiftliklerin %82'si kamulaştırılmış ve yüz binlerce çiftçiye tahsis edilmiştir. Çiftçiler, birlik, üretim kooperatifleri, kredi ve hizmet kooperatifleri şeklinde örgütlenmiştir. Özel çiftlikler artmış ve mekanizasyon sağlanmış ve köylülerin ortak marketleri yasallaşmıştır. Kıtlık problemi ortadan kaldırıldığı gibi çiftçilik cazip hale gelmiştir (Türker, 2010). Küba'nın toprak reformundaki başarısı *yeşil devrim* olarak nitelendirilmektedir.

Şili'de 1962 ve 1973 yılları arasında 10,5 milyon ha arazi kamulaştırılmıştır. 1973 yılında gerçekleşen darbeyle birlikte kamulaştırmalar sona erdirildiği gibi, askeri yönetim 1973-1980 yılları arasındaki dağıtılacak arazilerin 1/3'ünü daha önceki maliklerine iade etmiş, 1/3'ü özel ve kamu kuruluşlarına açık artırmayla satılmış, 1/3'ü de parsellenerek gerçek kullanıcılarına uzun vadede taksitle satılmıştır.

Myanmar'da 1948 ve 1953'te uygulanan toprak reformuyla ülkenin kuzeyinde 20, güneyinde ise 10 hektardan fazla tarım toprağı olan çiftçilerin toprakları bütünüyle kamulaştırılmıştır. Bu topraklar ülke çiftçi nüfusunun yarısını oluşturan topraksız çiftçilere dağıtılmıştır (Doğanay, 2007).

Çin'de ise 1949 devrimiyle birlikte geniş araziler köylülere devredilmiştir. 1953'de toprağın kolektifleştirilmesi uygulamaları çerçevesinde 700.000 adet kooperatif oluşturulmuştur. Beklenen verim elde edilemediği için toprak reformu kapsamında tarım toprakları 1958'de 26.400 komün çevresinde organize edilmiş ve 1961'de komün sayısı 74.400'e çıkartılmıştır. Çin'de 1978'de çiftçilere arazi kullanım haklarını veren "Çiftçi Sorumluluk Sistemi" yürürlüğe girmiştir. Bu sistemle çiftçiler teşviklerle desteklenmiştir. Söz konusu destekle kırsal alanlarda gelirlerde artış gerçekleşmiş ve tarım dışı istihdam da gelişmiştir. Nitekim 1978'de 260 milyon kişi olan yoksul sayısı 1984'te 89 milyona düşmüştür. Günümüzde kırsal nüfusun tamamına yakını, sözü edilen ortak işletmelerde faaliyet göstermektedir. Bu halk komünlerine ek olarak 2500 adet devlet tarım işletmesi mevcut olup 3,5 milyon tarım işçisi söz konusu işletmelerde çalışmaktadır (Doğanay, 2007; Türker, 2010; Tümertekin ve Özgüç, 2012).

Toprak reformu kapsamında Cezayir'de 1979 yılında kamu arazileri dağıtılmış, Etiyopya'da ise 1974'de tüm araziler millileştirilmiştir. Arazi kıtlığı veya arazi mülkiyetinde önemli problemler olmayan bazı Afrika ülkelerinde (Mali ve Senegal gibi) mülkiyeti devlete ait olan toprakların idaresi de devletçe yapılan ulusal toprak düzenlemesiyle yürütülmüştür. Miras hakları da devlet tarafından tespit edilmiştir. Senegal'de 1964'te "Loi sur le dominate national" uygulamasıyla kırsal alanlarda bir kırsal konseyin seçilmesine ve bu konseye belirlenen parselleri, söz konusu alanlara yatırım yapan ve geliştiren kişilere dağıtma hakkı verilmiştir (Tümertekin ve Özgüç, 2012).

II. Dünya Savaşı sonrasında hızlanan toprak reformu hareketleri 1980'den itibaren neoliberal politikaların benimsenip kamu harcamalarının azaltılması, bölgesel gelişmeler vb. gibi nedenlerle birlikte hız kesmiştir. Buna karşın 1989'de Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla eski sosyalist ülkelerde toprak reformu hızlanmıştır. Nitekim Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya ve Romanya'da ortak kullanılan topraklar eski sahiplerine geri verilmiş, Rusya ve Ukrayna'da mülkiyet hisselerinden işçilere devirler başlamıştır. Arnavutluk, Ermenistan, Gürcistan, Moldova'da ise araziler şahıs çiftliklerine dağıtılmış,

Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya'da devlet çiftliklerinin çoğu özelleştirilmiş, satılmış veya kiralanmıştır. Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkelerde arazilerin kamulaştırılmasından ziyade kooperatiflerin parçalanması ve hakların dağıtılması ön plana çıkmıştır. Söz konusu haklar, ya bazı Güney Amerika ülkelerinde olduğu gibi özel mülkiyetin dağıtılması ya da Çin, Mozambik, Vietnam'da olduğu gibi devletin mülkiyetinde olan ancak özel kullanım haklarının olması şeklinde hayata geçmiştir (Doğanay, 2007; Türker, 2010; Tümertekin ve Özgüç, 2012).

Vietnam'da kolektif işletmeler verimli aile işletmelerine dönüşmüştür. Çiftçilere verim artırıcı destekler yapılmış, her köye "örnek işletmeler" kurulmuştur. Böylesi bir ortamda verimler artmış ve yoksulluk azalmıştır. Yoksulluk oranı 1990 yılında %25 iken 2000'de %15'e düşmüştür. Bolivya'da 1953'te nüfusun %4,5'i arazilerin %70'ini elinde tutarken reform uygulamaları ile 2000 yılında nüfusun %18'i arazinin %68'ini kontrol eder hale gelmiştir. 1995 yılında "Detaylı Tarım Reformu Kanunu" yeniden çıkarılmış ve toplam arazinin %13'ü köylü nüfusun %28'ine dağıtılmıştır. Filipinler'de ise 1988'de "Detaylı Tarım Reformu Kanunu" çıkarılmış ve 1 milyon ha verimli tarım alanın dağıtılması planlanmıştır. Fakat işlenmeyen topraklardan vergi alınmasına karşın toprak ağalarının baskısı ile uzun yıllardır dağıtım yapılamamıştır (Türker, 2010).

Böylesi bir ortamda Adalet ve Barış İçin Papa Konseyi'nde toprak reformlarına adalet ve barış için müdahale yapılması istenmiştir. Söz konusu yeni müdahaleler bir defada yapılan aşırı dağıtımlar yerine sürdürülebilirliği esas alan şartlı ve aşamalı toprak reformlarının yapılması şeklindedir. Buna karşın Dünya Bankası "piyasa destekli toprak reformu" yaklaşımıyla birçok ülkede toprak ve tarım reformu uygulamalarını desteklemiştir. Söz konusu uygulamada alıcı ile satıcılar doğrudan görüşüp arazi alım satımı yapabilmekte, bu araziler için kredi alabilmektedirler. Piyasa destekli toprak reformu, uygulandığı alanlarda arazi piyasalarındaki spekülatif etkileri nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır (Avcı ve Aşık, 1999; Doğanay, 2007; Türker, 2010; Tümertekin ve Özgüç, 2012).

Tarım reformunun çerçevesi ülkelere göre değişmekte, kamulaştırma ve dağıtım bakımından bazı ülkeler ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede; tarım arazilerinin Bolivya ve Küba'da yaklaşık %80'i; Şili, Meksika, Nikaragua ve Peru'da ise yaklaşık yarısı kamulaştırılmıştır. Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti ve Panama'da da değişen oranlarda kamulaştırma yapılmıştır. Tarımla uğraşan ailelerin Bolivya ve Küba'da 2/3'si, Meksika'da ise yarısı, El Salvador, Nikaragua, Peru ve Venezüella'da 1/3'i toprak reformlarından yararlanmıştır (Türker, 2010).

İran'da 1951 yılında başlayan toprak reformunda Şah'ın toprakları köylülere dağıtılmış olsa da eşitlik sağlanamamıştır. Nitekim 1960'da çıkartılan toprak reformu yasasıyla tarım işletmelerinin büyüklüğü sulu tarım alanlarında 400, kuru tarım alanlarında ise 800 ha olarak belirlenmiş, bu büyüklükten fazla olan toprakların satın alınarak ailelere uygun fiyatla satılması öngörülmüştür. Söz konusu uygulama topraksız çiftçilerin toprak sahibi olmasını sağlasa da, istenilen başarıya ulaşamamıştır (Doğanay, 2007). Günümüzde İran'da bir köyü bütünüyle mülkiyeti altında tutan toprak ağaları vardır.

Irak'taki toprak reformu İran'a göre daha başarılı olmuştur. Nitekim 1958'de çıkarılan toprak reformu yasasıyla toprak mülkiyet limitleri sulu tarım alanlarında 100, kuru tarım alanlarında ise 200 ha olarak belirlenmiştir. Söz konusu limitlerden daha fazla araziye sahip olan ailelerden topraklar satın alınıp kamulaştırılmıştır. Bu toprakların sulu tarım alanlarında 30-60, kuru tarım alanlarında ise 60-120 dönümlük bölümleri topraksız çiftçilere dağıtılmıştır. Devlet tarafından satın alınarak kamulaştırılan ve kısmen dağıtılan toprak miktarı yaklaşık 1,3 milyon hektardır (Doğanay, 2007).

Suriye'de 1958'de çıkarılan iki yasayla toprak reformu gerçekleştirilmiştir. Birinci yasa, toprak sahibi ile kiracı arasındaki ilişkileri (tarım işçilerinin çalışma şartları, ücretlerin düzenlenmesi vb.) düzenlemiştir. İkinci yasa ile sulanabilen alanlarda 80, sulanamayan alanlarda ise 300 hektardan daha fazla tarım toprakları kamulaştırılmıştır. Topraksız çiftçilere dağıtılan tarım alanları, sulanabilen

alanlarda 8 ha, sulanamayan alanlarda ise 30 ha olarak ön görülmüştür. Ülkede 1,3 milyon hektardan fazla tarım arazisi kamulaştırılmış, bunun ancak 156.000 hektarı (%12'si) topraksız çiftçilere dağıtılabilmiş, kalanı kamu arazisi olarak korunmuştur.

Mısır'da ise 1952'de başlayan toprak reformuyla çiftçi ailelerin elinde bulunan tarım topraklarından 200 feddandan (1 feddan=4 dönüm) fazlası kamulaştırılmış ve topraksız çiftçilere dağıtılmıştır. Söz konusu dağıtım 1960 yılına kadar 426.000 feddana ulaşmıştır. 1961'de çıkarılan bir yasayla bir çiftçinin elinde tutabileceği maksimum arazi limiti 100 feddana indirilmiş ve 300.000 feddan arazi topraksız çiftçilere dağıtılmıştır (Doğanay, 2007).

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte toprak mülkiyetiyle ilgili bazı çalışmalar yapılmış olsa da (*örneğin 1940-1944 tarihleri arasında 53.000 aileye 875 000 dönüm toprak dağıtılmıştır*) gerçek anlamda ilk toprak reformu yasası 1945 yılında çıkarılan *4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*'dur. Fakat bu kanun kamulaştırma hükmünün kaldırılması ile birlikte toprak reformu özelliğini yitirmiştir. Böyle olmakla birlikte kamu topraklarının topraksız ya da az topraklı köylüye dağıtımı düzenlemesiyle 1949-1952 tarihleri arasında 80.606 aileye 98.037 dönüm, 1950-1960 tarihleri arasında ise 350.000 aileye 18 milyon dönüm toprak dağıtılmıştır (Dinler, 2008; Türker, 2010). Başka bir deyişle 1947-1972 yılları arasında 24.919.367 dekar arazi kamulaştırılmış, bunun 22.313.646 dekarı halka dağıtılmıştır (Avcı ve Aşık, 1999). 1973'te *1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu*'yla Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı kurulmuş ve 1973-1978 (1978'de 1757 sayılı Kanun Anayasa Mahkemesi'nce iptal edilmiştir) yılları arasında Urfa (tüm köyler), Ankara (Polatlı-Beylikköprü Köyü, Beypazarı-Dikmen Köyü), Yozgat (Yerköy-Sekili Köyü), İstanbul (Bakırköy-Şamlar Köyü, Kayabaşı Köyü; Silivri-Değirmenköy Köyü), Kütahya (Simav ilçesi) ve Tekirdağ'da (Hayrabolu) 1.690.105 dekar arazi kamulaştırılmış; Urfa'da 47 köyde 1218 topraksız veya az topraklı çiftçi aileye 231.000 dekar arazi dağıtılmıştır. 1984'te *3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu* çıkarılarak yürürlüğe girmiştir. 1985'te *3155 sayılı Tarım Reformu Genel Müdürlüğünün Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun* ile de Tarım Reformu Genel Müdürlüğü (TRGM) hizmete girmiştir. Bu kurum 1978'den sonra sekteye uğrayan Şanlıurfa'daki toprak reformu uygulamalarını sürdürmeye çalışmış, kamulaştırma normu (norm 1030 dekardan 2000 dekara çıkarılmıştır) kapsamında 1757 sayılı Kanunla kamulaştırılan arazilerden 916.736 dekarı sahiplerine iade edilmiştir. Günümüzde 3083 sayılı kanuna göre topraksız ve az topraklı çiftçilerin *Yeter Gelirli Zirai Aile İşletmeleri* kurabilecek büyüklükte (norm arazi) topraklandırılmaları çalışmalarına devam edilmektedir. Bu çalışmalar Aksaray, Ankara, Aydın, Edirne, Eskişehir, Karaman, Kayseri, Konya, Şanlıurfa, Tekirdağ, Yozgat gibi illere bağlı köylerde devam etmektedir. Türkiye'de toprak reformu uygulamaları kamulaştırmayı önermiş olmasına karşın bu konuda başarılı olunamamış, hazine arazilerinin çiftçilere dağıtılmasına odaklanılmış, toprağın bir üretim faktörü ve sürdürülebilir bir toprak yönetiminin gereği olduğu, rasyonel kullanılması (toprakların küçük ve verimsiz işletmelere dönüşmesi) gerektiği gerçeği ihmal edilmiştir[16] (Avcı ve Aşık, 1999; Doğanay, 2007; Dinler, 2008; Türker, 2010).

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada geçmişten günümüze toprak mülkiyetinin evrimi genel olarak ele alınmış, özellikle Gini Toprak Endeksine göre küresel ölçekte toprak mülkiyeti değerlendirilmiş, Gini Toprak Endeksi ile İnsani Gelişmişlik Endeksi karşılaştırılmıştır. Bunlar yanında küçük çiftçilerin ve küçük çiftliklerin küresel olarak dağılımı ve yerli halkın-yerel toplulukların mülkiyet durumu irdelenmiştir. Devamında Türkiye'de toprak mülkiyet yapısı genel olarak değerlendirilmiş, çalışmanın bütününü

[16] Bir diğer husus toprak mülkiyet limitlerinin bölgelerin, bölümlerin, yörelerin ve havzaların doğal ortam şartları dikkate alınmadan belirlenmesidir.

desteklemesi açısından Dünyada ve Türkiye'de toprak reformu uygulamalarına örnekler verilmiştir.

Toprak mülkiyeti dağılımının adil olmaması günümüzdeki sosyal, ekonomik, kültürel kalkınmışlık farklarının asıl kaynağı değildir. Başka bir deyişle adalet yalnızca toprak mülkiyetinin adil olup olmamasıyla ilintili olmayıp sosyal, ekonomik ve kültürel refah düzeyinin yüksek olmasının farklı bileşenleri mevcuttur. Ancak tarımın ve gıdanın önem kazandığı ve neoliberal politikaların sorgulandığı bir ortamda, toprak ve onun mülkiyet düzeni giderek ön plana çıkan bir gerçekliktir (Harvey, 2004: Ritzer, 2010; Burkett, 2011; Bookchin, 2013a; Bookchin, 2013b; McNally, 2013; Cantzen, 2015; Başkaya, 2016; Çelik ve Gülersoy, 2016; Wallerstein, 2016; Harari, 2017; Kovel, 2017). Nitekim Covid-19 vb. gibi küresel salgınlar bu tartışmalara ayrı bir boyut kazandırmıştır. Bunun yanında geri kalmış ülkelerde toprak mülkiyetinin adil olup olmamasından ziyade, tarımsal arazilerin geçimlik düzeyde ekonomik faaliyetler için kullanılması ve bu topraklardan teknolojiye erişimde yaşanan sıkıntılar nedeniyle yeterince yararlanılamaması asıl tartışılması gereken husustur.

Toprağın mülkiyetin ve kârın odağında olması, toplumun genelinin aleyhine çalışan bir sistemi de beraberinde getirmiştir. Söz konusu çerçevede küresel-yerel hegemonik güçlerin özellikle Ekvatoral ve Orta Kuşak'ta yer alan verimli toprakları (*aynı zamanda toprak altındaki ve üstündeki doğal kaynakları da*) adeta zapt ettikleri bilinen bir gerçektir. Üzerinde yaşayan yerel toplulukları dikkate almayan sözü edilen toprak mülkiyet düzeni, gıda, orman, su vb. krizlerinin tetiklenmesine ve etki alanlarının genişlemesine yol açabilecektir.

1995'ten itibaren "*Şirketleşmiş ve Finansallaşmış Gıda Rejimi*" olarak da bilinen Üçüncü Gıda Rejimi, küresel ölçekte etkili olmaya başlamıştır (Çaşkurlu, 2012). Üçüncü Gıda Rejimi, özellikle Brandt Hattı'nın güneyinde kalan ülkelerde, küresel Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) arazi kapatmaları (gaspları), yerel tohumların tarımının yasaklanması, biyoteknoloji, gıda krizi (gıdaya tahakküm) yoluyla köylülüğün tasfiyesini ve mülksüzleştirme (topraksızlaştırma) yoluyla birikimi (Harvey, 2004) hızlandırmakta ve şiddetlendirmektedir. Bu süreç yalnızca tarımda çalışan nüfusu değil bütün emekçi kesimleri etkilemektedir. Başka bir deyişle insanlık, Kaos Çağı'nda (Çivisi Çıkmış Dünya'da (Maalouf, 2011)) küresel bir arazi, su ve gıda yağmasıyla (ekolojik emperyalizmle) karşı karşıyadır (Reyhan, 2012; Çelik ve Gülersoy, 2016).

Bunun yanında küresel ölçekte, toprakların %25'inin degrade olması (Bai, Dent, Olsson, and Schaepman., 2008; SOIL ATLAS, 2015), sözü edilen toprak mülkiyet düzeninin ivedilikle değişmesi gerektiğinin başka bir göstergesidir. Yine günümüzde hektar başına vejetasyon (primer) üretim verimliliğinde merkezi Afrika, Güneydoğu Asya, Latin Amerika'nın merkezi kesimlerinde belirgin bir azalma yaşanmaktadır. Söz konusu durumun ortaya çıkmasında ormansızlaştırma, aşırı-erken otlatma vb. oldukça etkili olmuştur. Bu verimlilik azalmasında eşit olmayan toprak dağılımının da önemli bir payı vardır.

Asıl itibariyle zayıf ya da yolsuzluğa bulaşmış hükümetler toprak spekülatörlerine çekici gelmektedir. Böylesi bir ortamda dünya genelinde arazi gaspından muzdarip çiftçiler haklarını savunmak için örgütlenmektedir. Nitekim toprak mülkiyetindeki adaletsizliğin ortadan kaldırılabilmesi için birçok ülkede küresel-ulusal çerçevede girişimler ortaya çıkmıştır. Hindistan'da topraksızlar hareketi olarak bilinen *Ekta Parishad*, toprak reformu meselesini siyasi gündeme sokabilmek için bir dizi protesto gösterisi düzenlemiştir. Yine Uluslararası *La Via Campesina Ağı (Çiftçilerin Yolu)* topraksızların ve küçük çiftçilerin çıkarlarını temsil etmektedir. Bu ağ, dünyada yaşanan toprak gasplarını ve tahliyelerini kayıt altına almakta; çok farklı çıkarlara ve motivasyonlara sahip çeşitli çiftçi hareketlerinin birbirine eklemlenmesini sağlamaktadır. Sözü edilen harekât, gıda üretiminin demokratikleşmesini diğer bir ifadeyle 'Gıda Güvenliği'ni ön plana çıkarmaktadır. *La Via Campesina* küçük çiftçi örgütleri ağına 73 ülkeden 164 örgüt üyedir. Günümüzde bu ağın 200 milyon üyesi mevcuttur. Bunlar yanında Mali'deki küçük çiftçiler, balıkçılar, yerliler, sığır çobanları, tüketiciler, çevreciler, kadın hakları grupları

ve şehirlerdeki çeşitli toplumsal hareketlere üye olan 500 temsilci "*Gıda Egemenliği için Nyeleni Deklerasyonu*"nu benimseyerek küresel toprak gaspına ve topraksızlaştırılmaya karşı çıkmışlardır (SOIL ATLAS, 2015; Gülersoy ve Girgin, 2017).

Toprak sahiplerinin %4,5'inin tarım topraklarının %81'ine (Tümertekin ve Özgüç, 2012) hâkim olduğu Brezilya'da (Gini Toprak Endeksi 0,85) *Topraksız Kır İşçileri Hareketi (MST)*, Üçüncü Dünya'nın emperyalizmi ve neoliberalizmi sorgulayan ve toprakların yeniden dağıtımı, kredi, barınma, okul, klinik ve teknik yardım gibi öğelerden oluşan bütünlüklü bir tarım reformu talep eden en başarılı kitle hareketlerinden birisi olarak ortaya çıkmıştır. MST 38 yıllık mücadele sürecinde, 400 binden fazla aileyi (2,5 milyondan fazla insanı), çoğunluğu kolektif üretim kooperatiflerinde olmak üzere, verimli topraklara yerleştirmeyi başarmıştır. Söz konusu mücadele sürecinde 1500'den fazla kır aktivisti ordu, polis ve toprak sahiplerinin silahlı çeteleri tarafından öldürülmüştür. Topraksızlar, kapitalizmin mülkiyet kutsalına karşı mücadele vermekte olup, işgal edilecek uygun toprak bulduklarında hazırlıklara girişmekte, gizlilik içinde yürütülen işgal bir gecede tamamlanmaktadır. MST'nin, toprağın mülkiyet hakkına sahip olmak gibi bir amacı yoktur. Doğal kaynakların bir mal gibi alınıp satılmasına karşı olan *Topraksızlar (MST)* işgal sonrasında elde edilen toprakları, işgale katılmış olan topraksızlara dağıtmaktadır. Nitekim bu topraklar için tapudan ziyade kullanma belgesi verilmektedir. Söz konusu topraklar satılamadığı gibi, hak sahipleri çocuklarından başkasına devredememektedir. *Özetle MST, endüstriyel tarıma karşı mücadele vermekte; toprağın adil dağılımını ve ekolojik tarımın savunuculuğunu yapmakta; üretimini doğaya zarar vermeyen ve su kaynaklarını tüketmeyen bir model içinde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda ekonomik ve toplumsal ilişkileri dönüştürüp yeni bir insan tipi oluşturmaya çalışmaktadır* (Yeğin, 2004).

Küresel ölçekte toprak mülkiyetindeki adaletsizliğin giderilmesi için komünal örgütlenmeler de bir çözüm olarak görülmüştür. İspanya'da 1936-1939 yılları arasında Liberter Kolektifler, İspanya'da Marinaleda köyü, Berlin'deki modern komünler, İtalya'nın kuzeyindeki Lümen ve Centro Solaria komünleri, Venezuela Caricuao UD-4 Komünü, Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesindeki Ax u Av Komünü, İzmir'in Menemen ilçesinin Turgutlar Mahallesi'ndeki Ekoköy komünü bunlara örnek olarak verilebilir (Gülersoy, 2019a).

Sözü edilen komünler içerisinde Marinaleda köyü dikkat çekmektedir. Marinaleda, İspanya'nın güneybatısında Endülüs Özerk Bölgesi'nin, Sevilla iline bağlı küçük bir kasabadır. 25 km²'lik alana kurulan ve 2019 yılı itibariyle 2627 kişinin yaşadığı (Citypopulation, 2020) Marinaleda'da yıllarca sürdürülen mücadeleler sonucunda El Humoso adlı 1200 hektarlık çiftlik, 1991'de kamulaştırılmıştır. *Kamulaştırılan ve işçi kooperatifine devredilen tarla ve çiftlikler işçiler tarafından yönetilmektedir.* Marinaleda'da 2650 işçinin çalıştığı kooperatif, tarımsal üretiminin her aşamasından sorumludur. Köyde tarlalarda çalışan bir işçi günde altı saat karşılığında 47 Euro (yaklaşık 423 ₺) kazanmaktadır. Günümüzde, Marinaleda'da işsiz kimse yoktur ve birçok kişi tarafından örnek bir model olarak gösterilmektedir. '*Kendin inşa et*' programıyla aylık sadece 15.52 Euro'ya (Yaklaşık 140 ₺) evinizin inşaatında çalışmak şartıyla ev sahibi olmak mümkündür. Baskıdan ziyade sivil hakların ve bilincin önemsendiği Marinaleda'da polis olmadığı gibi herhangi bir suç ve ayrımcılık da bulunmamaktadır (Hancox, 2016; Birgün, 2019).

Değinilmesi gereken bir diğer husus ise özellikle Latin Amerika'da, Afrika'da ve Türkiye'de son yıllarda yaşanan kıra ve tarıma geri dönüş, yani yeniden köylüleşme (re-peasantization) sürecidir (Keyder ve Yenal, 2018). Neoliberal toprak düzenine pek uymayan bu süreç Covid-19 pandemisiyle birlikte daha da anlam kazanmıştır.

Öneriler:

Araştırma kapsamında başlıca önerilerimiz aşağıdaki gibidir.

*Toprağı işleyen yerel halklar ve topluluklar arasında küresel işbirliği geliştirilmeli, yerel

kaynakların potansiyeline uygun biçimde kullanılabilmesi için gerekli sübvansiyonlar yapılmalı, küçük çiftçiler korunmalıdır.

*Ülkeler kendi bağımsız tarım ve gıda politikalarını oluşturmalıdır.

*Bilindiği gibi tarım toprakları ikamesi olmayan bir üretim aracıdır ve özel mülkiyetin getirdiği sınırsız tasarruf hakkı kamu yararına ters düşebilmektedir (Kaplan, 1997). Toprak gibi ortak (doğa) malların değişim değerinden ziyade halkın ortak çıkarları yararına kullanım değeri ön planda olmalıdır.

*Bu çerçevede kamu yararı kapsamında yabancıların ülkemizde tarım toprakları üzerinde mülkiyet veya tasarruf hakkına sahip olması sınırlandırılmalıdır.

*Yine özel finans kuruluşlarının tarımı kredilendirmesi topraksızlaşmayı hızlandırmakta ve tarımsal üretim sekteye uğramaktadır. Yabancı ortaklı-sermayeli bankaların çiftçilere kredi vermesiyle birlikte tarım arazileri yabancıların eline geçmektedir. Söz konusu olumsuz durumun önüne geçilebilmesi için Ziraat Bankası ve diğer devlet bankalarının aktif rol oynaması gereklidir (Önal, 2012; Oral, 2013b).

*Bütüncül perspektife sahip tarım reformları çerçevesinde toprakların adil ve eşit bir biçimde dağıtılmasına, toplulaştırılmasına (belirli ellerde değil) özen gösterilmelidir.

*Küresel ve ulusal örgütlenmelerle (tarım sendikaları veya kooperatifler vb.) küresel şirketlerin küçük çiftçileri ve yerli üretimi yok etmesinin önüne geçilmelidir.

*Emperyal düzenin yarattığı Kaos Çağı'nda toprak-insan ilişkilerini bütüncül olarak irdeleyen ve toprak mülkiyetinin adil olmasını sağlayabilen, daha doğrusu toprağı (aynı zamanda bütün canlı-cansız unsurları) müşterek bir doğal kaynak olarak gören evrensel bir ekolojik yaklaşım geliştirilmelidir.

Bu çalışmanın eleştirel coğrafya ve siyasi coğrafya literatürüne katkı sağlaması temennimizdir. Ayrıca toprak mülkiyetinin farklı boyutlarının ve süreçlerinin bilim insanlarınca özellikle coğrafyacılarca irdelenmesi yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Akova, S.B. (2014). *Tarım Coğrafyası*. İstanbul: İ.Ü. AUZEF Yayınları.

Albertus, M., Brambor, T. and Ceneviva, R. (2018). Land Inequality and Rural Unrest: Theory and Evidence from Brazil. *Journal of Conflict Resolution*, 62(3): 557-596.

Altun, M.N. (2019). Eski FARC liderleri yeniden silahlanıyor. Erişim Tarihi: 11.09.2019, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/eski-farc-liderleri-yeniden-silahlaniyor/1568402

Arias, L.G. (2018). *Planning Limitations, Contradictions and New Perspectives for Rural and Territorial Development in Colombia*, Unpublished PhD Thesis, DAStU - Dipartimento Architettura e Studi Urbani Politecnico di Milano, Urban Planning, Design and Policy XIXth cycle, Milano.

Atalay, İ. (2004). *Doğa Bilimleri Sözlüğü*. İzmir: Meta Basımevi.

Atauhene, B. (2011). South Africa's Land Reform Crisis: Eliminating The Legacy of Apartheid. *Foreign Affairs*, 90 (4): 121-129.

Avcı, M. ve Aşık, Ş. (1999). *Arazi Toplulaştırması*. İzmir: E.Ü. Ziraat Fak. Yay. Ders Notları: 60/1, E.Ü. Ziraat Fakültesi Ofset Basımevi.

Avcıoğlu, D. (1969). *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ayaz, H. ve Gümüş, C. (2016). Türkiye'de Orman Mülkiyeti, Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *KAREN Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2 (2): 212-236.

Bai, Z.G, Dent, D.L., Olsson, L. and Schaepman, M.E. (2008). Proxy Global Assessment of Land Degradation, Soil Use and Management. *British Society of Soil Science*, 24: 223-234.

Bandyopadhyay, R. (1996). Global Review of Land Reform: A Critical Perspective. *Economic and Political*

Weekly, 31 (11): 679-691.
Barkan, Ö.L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserler 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
Başkaya, F. (2016). *Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto, Nasıl Üretmeli, Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı?* İstanbul: Yordam Kitap.
Bayar, R. (2004). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Arazi Bölünüşü ve Tarım Alanlarındaki Değişmeler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2 (1): 41-55.
Birgün (2019). Marinaleda. Erişim Tarihi: 11.09.2019, https://www.birgun.net/haber/marinaleda-251053
Bookchin, M. (2013a). *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm* (Çeviren Fuat Dara Elhüseyni). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
Bookchin, M. (2013b). *Ekolojik Bir Topluma Doğru* (Çeviren Abdullah Yılmaz). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
BRITANNICA (2020). History of Land Reform. Erişim Tarihi: 25.06.2020, https://www.britannica.com/topic/land-reform/History-of-land-reform
Bulut, İ. (2006). *Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları (Ziraat Coğrafyası)*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
Burkett, P. (2011). *Marksizm ve Ekolojik İktisat* (Çeviren Ertan Günçiner). İstanbul: Yordam Kitap.
Cantzen, R. (2015). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum* (Çeviren Veysel Atayman). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Cem, İ. (2009). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Challaye, F. (1969). *Mülkiyetin Tarihi* (Çeviren Turgut Aytuğ). İstanbul: Remzi Kitabevi.
Citypopulation (2020). Marinaleda Population. Erişim Tarihi: 06.10.2020, https://www.citypopulation.de/php/spain-andalucia.php?cityid=41061
CNNTÜRK (2016). Kolombiya'da silah bırakan FARC'ın yarım asırlık öyküsü. Erişim Tarihi: 13.03.2017, https://www.cnnturk.com/dunya/kolombiyada-silah-birakan-farcin-yarim-asirlik-oykusu?page=2
Crosby, A.W. (2004). *Dünya Benimdir! Avrupa Ekolojik Emperyalizmi 900-1900* (Çeviren Bilgi Altınok). İstanbul: Kitap Yayınevi.
Çaşkurlu, S. (2012). Küresel Gıda Krizi: Üçüncü Gıda Rejimi, Küresel Sermaye ve Gelişmekte Olan Ülkeler, *Ekonomik Yaklaşım*, 23 (Özel Sayı): 161-194.
Çelik, M.A. ve Gülersoy, A.E. (2016). Kaos Ortamında (Çağında) Mekân-İnsan Etkileşimine Bütüncül Bir Bakış: Ekolojik Toplum Paradigması. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 22: 163-183.
Davis, J. C. (2009). *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikâyesi* (Çeviren Barış Bıçakçı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Deininger, K. and Brescani, F. (2001). "Mexico's Ejido Reforms: Their Impact on The Functioning of Factor Markets and Land Access", American Agricultural Economics Annual Meeting Chicago, II, August 5-August 8, 2001, Chicago.
Dinler, E. ve Çalışkan, Z. (2019). Mülkiyetin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Deneme, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 77: 421-452.
Dinler, Z. (2008). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
Doğan, M. (2016). *Türkiye'de Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık*, Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası (s. 111-165) içinde. Ankara: Pegem Yayıncılık.
Doğanay, H. (2007). *Ziraat Coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
Durmuş, E. ve Yiğit, A. (2014). *Türkiye'nin Tarım Yöreleri ve Bölgeleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
Emekli, G. (1996). Yararlanma Bakımından Türkiye Topraklarının Bölünüşü ve Zamanla Gösterdiği Değişmeler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 8: 225-236.

Engels, F. (2015). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (Çeviren Kenan Somer). Ankara: Sol Yayınları.

European Environment Agency (EEA) (2020). Proportion of Forest Land. Erişim Tarihi: 26.05.2020, https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/proportion-of-forest-land-in

FAO (2018). FAO Data. Erişim Tarihi: 13.10.2018, www.fao.org/fileadmin/templates/ess/.../FAO.../f05.xls

Frankema, E. (2009). *The Colonial Roots of Land Inequality: Geography, Factor Endowments, or İnstitutions? Economic History Review*. Oxford: Blackwell Publishing.

Goudie, A. (2006). *The Human Impact on The Natural Environment*. Oxford: Blackwell Publishers.

Gökbilgin, T. (2012). Fatih'in yaptığı toprak reformu. Erişim Tarihi: 14.10.2019, http://tayyibgokbilgin.info/wp-content/uploads/2012/12/Article-208-Text.pdf

GRAIN (2018). GRAIN Data. Erişim Tarihi: 13.10.2018, https://www.grain.org/attachments/3014/download

Gülersoy, A.E. (2008). *Bakırçay Havzası'nda Doğal Ortam Koşulları ile Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Gülersoy, A.E. (2014). Yanlış Arazi Kullanımı. *Elektronik Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, 1 (2): 49-128.

Gülersoy, A.E. ve Girgin, M. (2017). Toprak Sömürüsünün Değişen Yüzü: Azgelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Arazi Kapatmaları (Arazi Satın Alımı / Kiralanması). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22 (37): 147-158.

Gülersoy, A.E. (2019a). *İnsan-Doğa İlişkiselliğinde Sürdürülebilirliğin Yeniden Düşünülmesi*, Sürdürülebilir Kalkınma (s. 301-338) İçinde. İstanbul: Pegem Akademi Yayınları.

Gülersoy, A.E. (2019b). Değişen Dünya Düzeni İçinde Türkiye. *geoCED Herkes İçin Coğrafya*, 2: 1-4.

Gün, S., Dellal, İ. ve Ünüvar, İ. (2012). Türkiye'de Toprak Politikası ve Kırsal Yoksulluk. *10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi 5-7 Eylül 2012*, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Güner, İ. ve Ertürk, M. (2005). *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Hancox, D. (2016). *Dünyaya Kafa Tutan Köy* (Çeviren Ali Karatay). İstanbul: Metis Yayınları.

Harari, Y.N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi* (Çeviren Ertuğrul Genç). İstanbul: Kolektif Kitap.

Harari, Y.N. (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders* (Çeviren Selin Siral). İstanbul: Kolektif Kitap.

Harvey, D. (2004). Yeni *Emperyalizm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim* (Çeviren: Evren Mehmet Dinçer). *Praksis Dergisi*, 11: 23-48.

İlin, M. ve Segal, E. (1998). *İnsan Nasıl İnsan Oldu* (Çeviren Ahmet Zekerya). İstanbul: Say Yayınları.

Kanbir, Ö. (2017). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Tarım Sektörü.* Beau Bassin, Mauritius: Lap Lambert Academic Publishing.

Kaplan, A. (1997). *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2018). *Bildiğimiz Tarımın Sonu, Küresel İktidar ve Köy*lülük. İstanbul: İletişim Yayınları.

King, R. (2018). *Land Reform a World Survey*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Kovel, J. (2017). *Doğanın Düşmanı Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?* (Çeviren Gürol Koca). İstanbul: Metis Yayınları.

Köymen, O. (2017). *Kapitalizm ve Köylülük-Ağalar, Üretenler, Patronlar* (3. Baskı). İstanbul: Yordam Kitap.

Kurmuş, O. (2012). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Kutluay, Z.C. ve Turhan, E. (2012). Dört Nala Krize: Arazi Kapatmaları Artıyor. *Express*, 128: 34-35.

LandMark (2019). LandMark Data. Erişim Tarihi: 17.02.2019, http://www.landmarkmap.org/map/#x=-102.46&y=13.47&l=3&a=community_FormalDoc%2Ccommunity_NoDoc%2Ccommunity_FormalClaim%2Ccommunity_Occupied%2Cindigenous_FormalDoc%2Cindigenous_NoDoc%2Cindigenous_FormalClaim%2Cindigenous_Occupied

Landmatrix (2017). The Online Public Database on Land Deals. Erişim Tarihi: 13.03.2017, http://www.landmatrix.org

Loughrey, J. and Donnellan, T. (2017). Inequality and concentration in farmland size: a regional analysis for Western Europe. XV EAAE Congress, "Towards Sustainable Agri-Food Systems: Balancing Between Markets and Society" August 29th-September 1st, 2017, Parma, Italy.

Maalouf, A. (2011). *Çivisi Çıkmış Dünya, Uygarlıklarımız Tükendiğinde* (Çeviren Orçun Türkay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mcglynn, M. (2016). *Measuring Income Inequality in Farm States: Weaknesses of The Gini Coefficient*. Omaha: Creighton University, Heider College of Business.

McNally, D. (2013). *Başka Bir Dünya Mümkün, Küreselleşme ve Antikapitalizm* (Çeviren Oya Köymen). İstanbul: Yordam Kitap.

McNeill, W.H. (2008). *Dünya Tarihi* (Çeviren Alâeddin Şenel). Ankara: İmge Kitabevi.

Montgomery, D. R. (2010). *Toprak: Uygarlıkların Erozyonu* (Çeviren Emel Anıl). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Olhan, E. (2019). Uluslararası Tarımsal Sistemler. Erişim Tarihi: 13.09.2019, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/16569/mod_resource/content/0/UTI%202.hafta.pdf

Oral, N. (2013a). *Türkiye'de Toprak Dağılımındaki Eşitsizlikler*. Türkiye Tarımının Ekonomi-Politiği 1923-2013 (s. 249-262) İçinde. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi&NotaBene Yayınları.

Oral, N. (2013b). *Tarım ve Gıdada Çokuluslu Şirketlerin Egemenliği*. Türkiye Tarımının Ekonomi-Politiği 1923-2013 (s. 159-200) İçinde. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi&NotaBene Yayınları.

Oran, B. (2000). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Önal, N.E. (2012). *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü.* İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Özçağlar, A. (Tarihsiz). *Arazi Kullanımı (Land Use) Ders Notları.* Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafya Bölümü.

Özuğurlu, M. (2013). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı, Türkiye'de Tarım Çalışmaları ve Köylülük Üzerine Gözlemler*. Ankara: NotaBene Yayınları.

Reyhan, H. (2012). *Ekolojik Emperyalizm*. Ankara: Alter Yayıncılık.

Reyhan, H. (2014). *Ekolojik Emperyalizm Kuramına Giriş: Biyopolitik Bir Kavramsallaştırma*. Sosyal Çevre Bilimleri (s. 491-525) İçinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.

RIGHTS and RESOURCE (2018). Rights and Sources Data. Erişim Tarihi: 13.10.2018, https://rightsandresources.org/en/#.XGS0KlUzbIU

Ritzer, G. (2010). *Küresel Dünya* (Çeviren Melih Pekdemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SOIL ATLAS. (2015). *Soil Atlas: Facts and Figures About Earth, Land and Fields*. Potsdam-Germany: Heinrich-Böll-Stiftung, Institute for Advanced Sustainability Studies.

Sunar, L. (2018). *Sosyal Tabakalaşma: Kavramlar, Kuramlar ve Temel Meseleler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Tekeli, İ. (2018). *İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi-İzmir Büyükşehir Belediyesi, Dinç Ofset Matbaa.

TNI (2013). *The Global Land Grab*. Amsterdam: Transnational Institute.

Tunçdilek, N. (1980). Türkiye'de Kır Yerleşmesinin Gelişimi ve Evrimi. *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 23: 1-27.

Turan, M. ve Bayram, M. (2010). Toprağın Menkulleştirilmesi. *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 5 (12): 90-101.

Turan, M. (2011). SSCB'de Toprak Mülkiyeti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (3): 307-332.

TÜİK (2006). *Tarımsal İşletme Yapısı Araştırması 2006*. Ankara: TÜİK.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2011). *Beşeri Coğrafya-İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2012). *Ekonomik Coğrafya, Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Türker, M. (2010). Dünya'da ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45 (3): 38-57.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (2001). *2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Usta, M. (2017). *Tarım Reformu ile Toplulaştırma Hukuku ve Uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ünal, E. (2017). *Toprak Biterken, Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gaspı*. İstanbul: Asi Kitap.

Ünal, F.G. (2012). *The Impact of Land Ownership Inequality on Rural Factor Markets*. New York: Palgrave Macmillan.

Vollrath, D. and Erickson, L. (2006). *Land Distribution and Financial System Development*. Washington: International Monetary Fund (IMF) Working Paper.

VOXDEV (2020). Voxdev Data. Erişim Tarihi: 25.06.2020, https://voxdev.org/topic/agriculture/effects-land-reforms-farm-size-and-agricultural-productivity

Wallerstein, I. (2016). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim* (Çeviren Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Wikipedia (2020). Land Reforms by Country. Erişim Tarihi: 09.06.2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Land_reforms_by_country

Wikiwand (2019). Human Development Index. Erişim Tarihi: 09.06.2020, https://www.wikiwand.com/en/Human_Development_Index

World Bank (2018). Employment in Agriculture (% of total employment). Erişim Tarihi: 16.09.2019, https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS

WORLD RESOURCES INSTITUTE (2018). World Resources Institute Data. Erişim Tarihi: 13.10.2018, https://www.wri.org/resource/status-land-tenure-and-property-rights-2008

Yeğin, M. (2004). *Topraksızlar, Brezilya'da Topraksız Köylü Hareketi: MST*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeşildağ, G. (2009). Dünyada Bazı Ülkelerde Özel Orman Mülkiyetinin Gelişimi, I. Ormancılıkta Sosyo-Ekonomik Sorunlar Kongresi 19-21 Şubat 2009, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Yırtıcı, H. (2011). Türkiye'de Bir Sermaye Birikim Aracı Olarak Toprak Rantı ve Kent Mekânının Dönüşümü, *Mimarlık Dergisi*, 362, Erişim Tarihi: 13.02.2019, http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&dergisayi=376&recid=280

Zheng, X., Xia, T., Yang, X., Yuan, T. and Hu, Y. (2013). The Land Gini Coefficient and Its Application for Land Use Structure Analysis in China, *Plos One*, 8 (10): 1-10.